

การศึกษาเพื่อสร้างสำนึกพลเมืองในผู้ใหญ่: กรณีศึกษาโรงเรียนพลเมือง จังหวัดนครศรีธรรมราช

Adult Civic Education: A Case Study of the Civic Education School in Nakhon Si Thammarat Province

จารูวรรณ แก้วมะโน*
Jaruwan Kaewmano**

บทความนี้
Received
12 กรกฎาคม 2567
Revised
28 สิงหาคม 2567
Accepted
7 ตุลาคม 2567

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อทบทวนความสำคัญและกระบวนการจัดการเรียนรู้เพื่อสร้างสำนึกพลเมืองประชาธิปไตยในกลุ่มประชากรวัยผู้ใหญ่ (Adult Civic Education) เพื่อแสวงหาแนวทางส่งเสริมการศึกษาที่มีประสิทธิภาพและเหมาะสมกับประชากรในกลุ่มนี้ซึ่งไม่ได้อยู่ในระบบการศึกษาอีกแล้ว เพราะผู้ใหญ่นับเป็นสภาพแวดล้อมที่สำคัญต่อการเรียนรู้ของเด็กและการเมืองที่ดี โดยใช้วิธีการศึกษาเปรียบเทียบแนวคิดการศึกษาผู้ใหญ่ตามหลักทฤษฎี ประสบการณ์จากต่างประเทศ และแผนการศึกษาแห่งชาติของประเทศไทย กับแนวคิดโรงเรียนพลเมืองของสถาบันพระปกเกล้า กรณีศึกษาจังหวัดนครศรีธรรมราช ผลการศึกษาพบว่าการศึกษาผู้ใหญ่ที่ต่างจากเด็กในแง่ที่ผู้ใหญ่มีมุมมองบางประการต่อตนเองและมีประสบการณ์มากกว่าเด็ก ซึ่งเป็นได้ทั้งมิติที่สนับสนุนหรือขัดขวางต่อการเข้าสู่ระบบการศึกษาอีกครั้ง ทว่าการศึกษาผู้ใหญ่ยังสามารถเป็นไปได้ หากมีการปรับมุมมองต่อการเข้าสู่ระบบการศึกษาว่าเป็นไปเพื่อประโยชน์ในการพัฒนาคุณภาพชีวิต พร้อมกับจัดการเรียนรู้ให้สอดคล้องกับประสบการณ์ นอกจากนั้น ควรใช้กระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และการฝึกปฏิบัติเป็นหลักแทนการอบรมในชั้นเรียน อย่างไรก็ตาม

* นักวิชาการผู้ชำนาญการ, สำนักส่งเสริมการเมืองภาคพลเมือง สถาบันพระปกเกล้า (ดร.)

** Senior Academics, The Office of Promoting Politics of the People, King Prajadhipok's Institute. (Ph.D)

การศึกษาผู้ใหญ่ที่ส่งเสริมต่อสำนักพลเมืองประชาธิปไตยก็มีเงื่อนไขอย่างน้อย 6 ประการที่จำเป็นต้องพิจารณาร่วมกันประกอบด้วย การสร้างความรู้ พัฒนาทักษะ สร้างคุณค่า ความรับผิดชอบ การมีส่วนร่วม และฝึกคิดแบบมีวิจารณญาณ ผลจากการศึกษาชี้ให้เห็นว่ากรณีศึกษาโรงเรียนพลเมืองของสถาบันพระปกเกล้า โดยเนื้อหาและกระบวนการเรียนรู้ที่มีลักษณะเปิดพื้นที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้ มีการเสวนาโดยยึดหลักฉันทามตินั้นมีความสอดคล้องกับแนวทางการศึกษาผู้ใหญ่และการศึกษาเพื่อสร้างสำนักพลเมืองประชาธิปไตย อย่างไรก็ตาม เพื่อให้การส่งเสริมการศึกษาตลอดชีวิตสามารถสร้างสำนักพลเมืองประชาธิปไตยให้แก่กลุ่มประชากรในวัยผู้ใหญ่ได้อย่างต่อเนื่อง บทความนี้เสนอว่าควรปรับปรุงปัจจัยต่างๆ ดังต่อไปนี้ 1) เพิ่มกรอบแนวคิดและเนื้อหาการศึกษาทางการเมือง (political literacy) 2) สร้างพื้นที่เรียนรู้ให้กลายเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ 3) บูรณาการเนื้อหา ทักษะ ประเด็น และการขับเคลื่อนเข้าด้วยกัน 4) ไม่หนีปัญหา แต่ต้องนำปัญหาความต้องการของสังคมมาเป็นประเด็นพูดคุยกัน 5) สนับสนุนการเรียนรู้ผ่านการลงมือปฏิบัติในประเด็นปัญหาและความต้องการที่ผู้เรียนสนใจ

คำสำคัญ : การศึกษาตลอดชีวิต, การศึกษาต่อเนื่อง, การศึกษาผู้ใหญ่, พลเมืองไทย, การประชาเสวนา

Abstract

This article aims to review the importance and process of organizing civic education for adults in order to identify ways to promote civic education that is suitable for adults who are no longer in the formal education system. Adults play a crucial role in shaping both the environment for children and the functioning of a good political system. This article uses a comparative method to analyze theoretical principles, international experiences, the national education plan of Thailand, and the civic education school of King Prajadhipok's Institute, with a case study of Nakhon Si Thammarat province. The findings show that adult education differs from children's education, as they have distinct views of themselves and possess more life experiences, which can either support or hinder their reintegration into the education system. However, adult education is achievable if there is a shift in perspective, recognizing that re-entering the education system can improve their quality of life. Additionally, the learning process should be aligned with their experiences. Knowledge exchange and practical training should be emphasized instead of traditional classroom instruction. However, adult education that promotes democratic citizenship should have at least six key components: improving knowledge, developing skills, creating values, fostering a sense of responsibility, encouraging political participation, and promoting critical thinking. The results from the study of the Civic Education School of King Prajadhipok's Institute indicate that the content and learning process at this school are open to exchange, with dialogue based on consensus principles. The processes at the Civic Education School are, therefore, consistent with adult education and democratic civic education. However, to promote lifelong learning and continuously enhance democratic citizenship awareness among the adult population, further efforts are needed. This article suggests that there are conditions should be adjusted: 1) increasing the conceptual framework and

content of political literacy, 2) creating a learning center to foster a learning community, 3) integrating knowledge, skills, issues, and public participation, 4) addressing problems directly by bringing them into discussions rather than avoiding them, and 5) supporting learning through engagement with issues and needs that learners are interested in.

Keyword: Lifelong Education, Continuing Education, Adult Civic Education, Citizenship, Public Dialogue, Citizen Dialogue

1. ที่มาและความสำคัญ

เป็นที่ยอมรับกันว่าความคิดความเชื่อและพฤติกรรมของผู้คนในสังคมนั้นมีผลต่อการอยู่รอดของรัฐและสังคม ส่งผลให้การศึกษาสำหรับพลเมือง (civic education) เป็นสิ่งที่ได้รับการกล่าวถึงมานานนับตั้งแต่สมัยกรีกโบราณกว่า 2,000 ปีที่ผ่านมา โดยนักปรัชญาการเมืองชาวเอเธนส์คนสำคัญอย่างเพลโต (Plato) และอริสโตเติล (Aristotle) ชี้ให้เห็นว่าบ้านเมืองจะเป็นเช่นใด ขึ้นอยู่กับผู้คนที่อยู่ในบ้านเมืองนั้น ในแง่นี้ประชาชนจึงไม่ควรเป็นเพียงผู้ที่ได้ชื่อว่าอาศัยอยู่เหนือดินแดนของรัฐเท่านั้น แต่พึงมีสำนึกต่อนครรัฐในฐานะพลเมืองผู้มีปัญญาวิจฉัย (deliberation) และพึงเข้าไปมีส่วนร่วมกับการกิจกรรมต่างๆ เพื่อสาธารณะประโยชน์ ความอยู่รอดและความเป็นอยู่ที่ดีของรัฐ

ดังนั้น การส่งเสริมการศึกษาที่ดีสู่พลเมือง จึงมีส่วนต่อการอยู่รอดของบ้านเมือง เพราะพลเมืองดีผู้ที่ตระหนักว่าตนเป็นส่วนหนึ่งของสังคมและพร้อมจะทำประโยชน์ให้แก่บ้านเมืองไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติ แต่เกิดขึ้นจากการส่งเสริมการศึกษาเพื่อให้พวกเขามีความคิดและพฤติกรรมที่สนับสนุนต่อระบอบการปกครอง โดยสามารถเป็นได้ทั้งผู้ปกครองและผู้ที่ถูกปกครองอย่างเหมาะสม ในแง่นี้พลเมืองดีจึงไม่ใช่สิ่งที่มาพร้อมกับการเกิด ไม่ใช่สถานะสภาพทางสังคมเศรษฐกิจและการเมือง แต่หัวใจสำคัญของพลเมืองอยู่ที่บทบาทการมีส่วนร่วมในอันที่จะทำประโยชน์แก่บ้านเมืองซึ่งจะสัมพันธ์กับอำนาจทางการเมืองที่พลเมืองพึงมีพึงได้ (Bellamy, 2014; Held, 2006; เอนก เหล่าธรรมทัศน์, 2551; วีระ สมบูรณ์, 2561; ปริญญา เทวานฤมิตรกุล, 2559) Jean-Jacques Rousseau (1989) เชื่อว่าสังคมจะดีได้ก็ด้วยการศึกษาที่ส่งเสริมธรรมาภิบาลด้านดีของมนุษย์ในการใช้เหตุผลและอยู่ร่วมกันในสังคม (Koops, 2012) ขณะที่ John Stuart Mill (1955) นักปรัชญาเสรีนิยมก็เชื่อว่าการศึกษามีความสำคัญต่อมนุษย์และสังคมในแง่ที่เปิดโอกาสให้มนุษย์ตัดสินใจผลประโยชน์บนฐานของคุณธรรม (moral obligation)

อย่างไรก็ตาม การศึกษาเพื่อสร้างสำนึกพลเมืองก็แตกต่างกันออกไปตามระบอบการปกครอง J. W. Studebaker and C. S. Williams (1936) ชี้ให้เห็นว่าจำเป็นต้องแยกแยะระหว่างการศึกษาที่สนับสนุนประชาธิปไตยออกจากการศึกษาของเผด็จการที่มุ่งฝึกฝนผู้ติดตามที่เชื่อสัตย์มากกว่าจะฝึกฝนให้ประชาชนมีส่วนร่วมอย่างเหมาะสม ด้าน John Stuart Mill (1955) ชี้ให้เห็นว่าการศึกษากลายเป็นโทษได้หากการเรียนรู้นั้นกดทับความแตกต่างหลากหลาย การศึกษาที่จะสนับสนุนพลเมืองประชาธิปไตยจะต้องไปไกลกว่าการศึกษาเพื่อสร้างสำนึกพลเมืองขั้นพื้นฐาน (basic notion) ในฐานะสมาชิกของชุมชนหนึ่งๆที่มีคุณธรรมจริยธรรม มีสำนึกที่ดี เคารพและรับผิดชอบต่อกติกาของสังคมและประเทศ (Marshall, 1950; Bellamy, 2014; กระมล ทองธรรมชาติ, ดำรง ฐานดี และ ดำรง ธรรมารักษ์, 2557) แต่ต้องครอบคลุมเรื่องของสิทธิเสรีภาพในการเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองด้วย (Quigley & Bahmuller,

1991; Gutmann, 1993; Westheimer & Kahne, 2004; กระทรวงศึกษาธิการ, 2552; สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2558; ถวิลวดี บุรีกุล และ รัชต์ แสงมหะหมัด, 2557; เอนก เหล่าธรรมทัศน์, 2551)

ด้วยเหตุนี้ การศึกษาในระบอบประชาธิปไตยที่จะส่งเสริมต่อการมีส่วนร่วมของผู้คน จึงไม่อาจทำได้ผ่านการศึกษาในห้องเรียนเพียงอย่างเดียว หรือโดยการสอนให้เชื่อและปฏิบัติตาม แต่ต้องเป็นการสอนให้คิดวิเคราะห์มีวิจารณญาณในการเลือกตัดสินใจมีพฤติกรรมได้อย่างเหมาะสม ซึ่งเป็นเรื่องที่ท้าทายอย่างยิ่ง Gabriel Almond และ Sidney Verba (1963) ชี้ให้เห็นว่าพลเมืองที่จะนำไปสู่การปกครองในระบอบประชาธิปไตยที่มีคุณภาพนั้นควรประกอบด้วยคุณลักษณะของการเป็นพลเมืองที่ให้ความร่วมมือกับรัฐและการมีส่วนร่วมในสัดส่วนที่เหมาะสม โดยเรียกลักษณะดังกล่าวว่าวัฒนธรรมของพลเมือง (civic culture) ด้าน Joel Westheimer และ Kahne J. (2004) ชี้ให้เห็นว่าพลเมืองที่สนับสนุนต่อระบอบประชาธิปไตยนั้น พึงมีทั้งความรับผิดชอบ (responsible citizen) มีส่วนร่วม (participatory citizen) และมีความสามารถในการตัดสินใจเลือกอย่างมีวิจารณญาณ (justice-oriented citizen) ขณะที่งานเรื่อง Civitas (Quigley & Bahmueller, 1991) ซึ่งเป็นหลักสูตรสร้างสำนึกพลเมืองของสภาสังคมศึกษาแห่งชาติอเมริกัน ได้ระบุถึงคุณลักษณะที่พลเมืองประชาธิปไตยพึงมีไว้ว่าต้องประกอบด้วย การเคารพซึ่งกันและกัน (respect) การเป็นผู้มีความรับผิดชอบ (responsibility) มีจิตสาธารณะ (civic-mindedness) มีการตั้งคำถามที่ดี (healthy skepticism) เป็นผู้ใจกว้าง (openness) เรียนรู้ที่จะมีความอดทน (toleration) และมีความสามารถในการประนีประนอม (compromise)

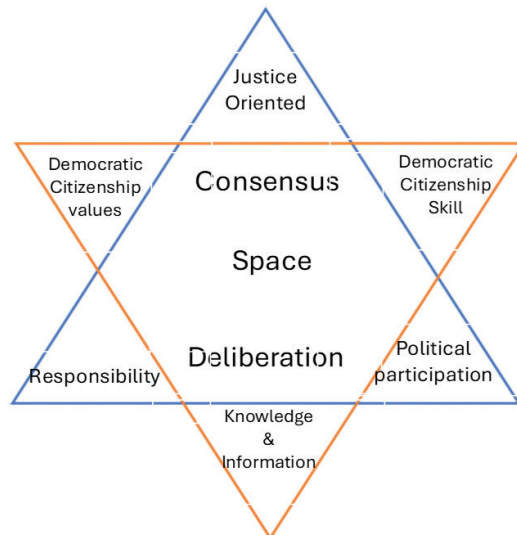
จากข้างต้นจะเห็นได้ว่าพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยนั้นต้องประกอบกันระหว่างการเคารพยอมรับและการมีส่วนร่วมทางการเมือง การส่งเสริมการศึกษาเพื่อสร้างสำนึกพลเมืองประชาธิปไตยจึงมีข้อท้าทายอย่างยิ่ง เพราะต้องสอนให้ผู้เรียนคิดวิเคราะห์หิวพหุวิชาการได้แต่ขณะเดียวกันก็ต้องประนีประนอมเป็นเพื่อประโยชน์ร่วมกันของทุกฝ่าย นักวิชาการจำนวนหนึ่งจึงมองว่าการศึกษาในระบอบประชาธิปไตยนั้นผู้เรียนควรถูกสอนให้รู้จักคุณค่าของเสรีภาพ แต่ขณะเดียวกันก็ต้องสนับสนุนให้เกิดการแลกเปลี่ยนข้อมูลที่กว้างขวาง เพื่อให้ผู้คนเรียนรู้ที่จะใช้เหตุผลรองรับต่อการกระทำทางสังคมอย่างชาญฉลาด พร้อมทั้งรู้จักอดทนต่อความแตกต่าง เพราะยิ่งพลเมืองมีความอดทนต่อสิทธิของผู้อื่นมากเท่าใด สิทธิของทุกคนรวมไปถึงสิทธิเสรีภาพของตนเองก็จะยิ่งปลอดภัยมากขึ้นเท่านั้น (Roosevelt, 1883; Gutmann, 1993)

John Dewey (1944) เสนอว่าในสังคมประชาธิปไตยที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงความเห็นต่างได้ การศึกษาจึงต้องส่งเสริมให้ผู้เรียนมีวิจารณญาณในการตัดสินใจ เป็นการเรียนรู้ผ่านการลงมือปฏิบัติ

เพื่อฝึกฝนให้ผู้เรียนสามารถแสวงหาและทดสอบความรู้หรือข้อมูลอย่างเป็นระบบ นำไปสู่การตัดสินใจอย่างมีวิจารณ์ญาณและแสวงหาทางออกที่ผู้คนส่วนใหญ่ในสังคมยอมรับร่วมกันได้ ด้าน J. W. Studebaker และ C. S. Williams (1936) ชี้ให้เห็นไปในทิศทางเดียวกันว่าการศึกษาเพื่อส่งเสริมประชาธิปไตยนั้นจะต้องสนับสนุนให้ผู้เรียนสามารถเผชิญหน้ากับปัญหาที่ประชาชนกำลังประสบในขณะนั้น ด้วยกระบวนการประชาธิปไตย อาทิ มีการแลกเปลี่ยนกันโดยเสรี (free speech) มีสื่อเสรี (free press) มีการรวมกลุ่มเสรี (free assemblage) ที่สำคัญจะต้องนำประเด็นปัญหาเข้ามาสู่การอภิปรายในเวทีสาธารณะอย่างมีวิจารณ์ญาณอดทนและเปิดใจกว้าง ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ Amy Gutmann (1993) ที่มองว่าพลเมืองในระบบประชาธิปไตยพึงมีความสามารถในการพิจารณาเลือกระหว่างแนวความคิดที่แข่งขันกันได้อย่างมีวิจารณ์ญาณ ในแง่นี้การส่งเสริมการศึกษาสำหรับพลเมืองในระบบประชาธิปไตยจึงไม่อาจหลีกเลี่ยงการพูดถึงความขัดแย้งได้ แต่ต้องพูดถึงความขัดแย้งเหล่านั้นโดยปราศจากอคติเพื่อนำไปสู่การปรึกษาหารือกัน (deliberative) อันเป็นกระบวนการเรียนรู้ทางการเมืองที่สำคัญในระบบประชาธิปไตย ด้าน John Gastil (1994) เสนอว่ามีทักษะอย่างน้อย 3 ประการที่พลเมืองในระบบประชาธิปไตยพึงเรียนรู้ คือ 1) รู้หน้าที่ของตน 2) รู้ศักยภาพทางการเมืองของตน และ 3) ความเชื่อร่วมกันของคนในสังคม เพื่อนำไปสู่การสร้างความร่วมมือในเวลาต่อมา ซึ่งสอดคล้องกับข้อเสนอของหน่วยงานเพื่อการพัฒนาระหว่างประเทศสหรัฐอเมริกา (USAID) ที่เสนอว่าการศึกษาในระบบประชาธิปไตยพึงประกอบไปด้วยเงื่อนไขอย่างน้อย 3 ประการ คือ 1) การเพิ่มเติมข้อมูลข่าวสารที่จำเป็นประกอบการตัดสินใจ 2) การสร้างความมั่นใจในศักยภาพทางการเมือง และส่งเสริมให้เกิดการรวมกลุ่มทางการเมือง (Finkel, 2013)

จากข้างต้น สรุปได้ว่าการส่งเสริมการศึกษาเพื่อสร้างสำนึกพลเมืองประชาธิปไตยพึงประกอบไปด้วยปัจจัยอย่างน้อย 6 ประการ คือ 1) องค์ความรู้และข้อมูลที่ถูกต้องเพียงพอ (knowledge & information) 2) ค่านิยมประชาธิปไตย (democratic citizenship values) 3) ทักษะการแสดงออกทางการเมืองในระบบประชาธิปไตย (democratic citizenship skill) ซึ่งครอบคลุมทักษะในการแสวงหาข้อมูล การวิเคราะห์ ตัดสินใจและการประนีประนอมกับผู้อื่น 4) มีส่วนร่วมทางการเมือง (political participation) 5) มีความรับผิดชอบ (responsibility) และ 6) มีวิจารณ์ญาณที่ดีในการตัดสินใจ (justice oriented) โดยทั้งหมดนี้ต้องมีพื้นที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้ให้แก่ผู้เรียนได้ฝึกฝนทักษะการแสดงออกของพลเมืองประชาธิปไตย เช่น อภิปรายบนฐานข้อมูล ความรู้ และค่านิยมประชาธิปไตยอย่าง เพื่อนำไปสู่ข้อตกลงหรือฉันทมติในการแก้ไขปัญหาที่ทุกฝ่ายยอมรับได้

แผนภาพที่ 1 แนวคิดการส่งเสริมการศึกษาเพื่อสร้างสำนึกพลเมืองประชาธิปไตย

นอกเหนือจากประเด็นเรื่องเนื้อหาและกระบวนการเรียนการสอนแล้ว สภาพแวดล้อมก็มีส่วนสำคัญต่อการกล่อมเกลาทางการเมือง John Dewey (1944) ชี้ให้เห็นว่าสภาพแวดล้อมจะส่งผลต่อวิถีคิดและการแสดงออกของผู้คน นอกเหนือไปจากข้อมูลและการสื่อสารที่ได้รับ โดยตัวบุคคลนับเป็นสื่อประเภทหนึ่งที่สามารถมีอิทธิพลทางความคิดต่อบุคคลอื่นได้ ด้าน Herbert Hyman (1959) ชี้ให้เห็นว่าสภาพแวดล้อมในวัยเด็กไม่ว่าจะเป็นครอบครัว โรงเรียน และเพื่อน ล้วนมีอิทธิพลต่อการกล่อมเกลาทางการเมืองของเด็กทั้งสิ้น ขณะที่ Richard G. และ Barbara I. S. (1977) ชี้ให้เห็นเช่นเดียวกันว่าการแสดงออกทางการเมืองของพ่อแม่จะมีผลต่อทัศนคติและการแสดงออกทางการเมืองของเด็กในเวลาต่อมา ขณะที่ Jennings M. Kent และคณะ (2009) ชี้ให้เห็นว่าพ่อแม่คือสภาพแวดล้อมสำคัญที่จะส่งสัญญาณแก่ลูกว่าพวกเขาควรมีจุดยืนทางการเมืองอย่างไร แม้จะมีงานอีกรุ่นหนึ่งที่มองว่าอิทธิพลของพ่อแม่โรงเรียนและเพื่อนไม่ได้มีความสมบูรณ์ในตนเอง และเปิดพื้นที่ให้กับความคิดของเด็กในฐานะปัจเจกบุคคลที่ต้องสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมมากขึ้น (Allport, 1935; Wolak, 2009; พงษ์พิธาน ชุมพล, ม.ร.ว., 2548; จารุวรรณ แก้วมะโน, 2566) อย่างไรก็ตาม งานทั้งสองกลุ่มก็ต่างเห็นตรงกันถึงอิทธิพลของสภาพแวดล้อมที่มีต่อทัศนคติและพฤติกรรมของผู้คน

บทความนี้จึงมองว่าการส่งเสริมการศึกษาเพื่อสร้างสำนึกพลเมืองในผู้ใหญ่จึงมีความสำคัญในฐานะที่ผู้ใหญ่คือสภาพแวดล้อมกลุ่มใหญ่ที่ใกล้ชิดและมีปฏิสัมพันธ์กับเด็ก ในแง่การส่งเสริมการศึกษา

เพื่อสร้างสำนึกพลเมืองจึงไม่ควรจบลงแค่ในห้องเรียน และควรมีกระบวนการส่งเสริมการศึกษาเพื่อสร้างสำนึกพลเมืองให้แก่ผู้ใหญ่อย่างต่อเนื่อง เพื่อสร้างสภาพแวดล้อมทางการเมืองที่เอื้อต่อระบอบประชาธิปไตยและการเรียนรู้ของเด็กและเยาวชน (Studebaker & Williams, 1936; Finkel, 2003) ประเทศไทยให้ความสนใจกับการศึกษาผู้ใหญ่เช่นกัน โดยระบุเรื่องดังกล่าวไว้ภายใต้แนวคิดเรื่องการศึกษาตลอดชีวิตในฐานะกลไกหนึ่งในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ทว่าการศึกษาใหญ่นั้นก็มีข้อท้าทายอยู่ไม่น้อย โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัจจัยเรื่องการประกอบอาชีพที่ส่งผลให้ผู้ใหญ่ไม่สามารถทุ่มเทเวลากับการศึกษาได้อย่างเต็มที่ ขณะเดียวกัน การท้งหายจากระบบการศึกษามานานก็อาจส่งผลให้ผู้ใหญ่จำนวนไม่น้อยเกิดความกังวลที่จะเข้าสู่ระบบการศึกษาอีกครั้ง (Knowles, 1984)

บทความนี้จึงมีเป้าหมายเพื่อมุ่งบทวนการศึกษาสำหรับผู้ใหญ่ที่ผ่านมาว่าเป็นอย่างไร สอดคล้องกับการสร้างสำนึกพลเมืองประชาธิปไตยหรือไม่ จากนั้นจึงเจาะจงมายังบริบทของประเทศไทย เพื่อวิเคราะห์ว่ากระบวนการจัดการศึกษาสำหรับผู้ใหญ่ที่ผ่านมาเพียงพอที่จะส่งเสริมการศึกษาเพื่อสร้างสำนึกพลเมืองประชาธิปไตยหรือไม่ สุดท้ายผู้เขียนจะนำโครงการโรงเรียนพลเมืองของสถาบันพระปกเกล้า ซึ่งเป็นหนึ่งในแนวทางส่งเสริมการศึกษาเพื่อสร้างสำนึกพลเมืองแก่ประชากรในกลุ่มผู้ใหญ่และกลุ่มที่อยู่นอกระบบการศึกษามาวิเคราะห์ร่วมกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งกรณีศึกษาโรงเรียนพลเมืองท่าศาลาที่มีความเปลี่ยนแปลงอันเกิดจากการดำเนินโครงการโรงเรียนพลเมืองอย่างชัดเจนเพื่อให้ทราบหลักการทำงานของกระบวนการ และเงื่อนไขปัจจัย ที่ส่งผลต่อความสำเร็จที่เกิดขึ้นเพื่อพัฒนาต่อยอดเป็นบทเรียนและข้อเสนอแนะต่อการส่งเสริมการศึกษาเพื่อสร้างสำนึกพลเมืองประชาธิปไตยในวัยผู้ใหญ่ต่อไป

2. การศึกษาสำหรับพลเมืองในผู้ใหญ่ (Civic Education in Adult)

การศึกษาผู้ใหญ่ หรือ Adult Education เป็นแนวคิดที่เริ่มได้รับความสนใจกล่าวถึงมากขึ้นราวปี 1980 Gretta Vaughan (2004) กล่าวว่าการศึกษาผู้ใหญ่เริ่มปรากฏชัดขึ้นในทศวรรษที่ 80 โดยมีเป้าหมายสำคัญเพื่อเพิ่มอัตราการรู้หนังสือและการอ่านออกเขียนได้ในกลุ่มประชากรวัยผู้ใหญ่ เนื่องจากคนกลุ่มนี้ส่วนหนึ่งไม่ได้มีโอกาสเข้าสู่ระบบการศึกษาเมื่อเยาว์วัย ขณะที่บางส่วนก็เลือกออกจากระบบการศึกษาเพื่อมาทำงานช่วยเหลือครอบครัว ในช่วงแรกการศึกษาผู้ใหญ่มักทำในรูปแบบของการกุศล โดยกลุ่มอาสาสมัครด้วยเหตุผลด้านมนุษยธรรม ยังไม่มีการสนับสนุนจากภาครัฐอย่างเป็นระบบ ทำให้การศึกษาผู้ใหญ่ขยายตัวได้น้อย ไม่อาจรับประกันมาตรฐานด้านเนื้อหาและการถ่ายทอด ส่งผลให้ผู้ใหญ่ที่เข้าสู่ระบบการศึกษามองว่าเป็นผู้ยากไร้ กระทั่งต่อความมั่นใจและภูมิใจในตนเอง กระทั่ง ในทศวรรษที่ 1990 การศึกษาผู้ใหญ่ได้รับความสนใจมากขึ้นจากผู้ประกอบการโดยมีเป้าหมายในการพัฒนาทักษะฝีมือแรงงานซึ่งต้องเริ่มต้นจากการอ่านออกเขียนได้ เพื่อรองรับต่อการขยายตัวของเศรษฐกิจอุตสาหกรรม

ที่ต้องการแรงงานฝีมือมากขึ้น ส่งผลให้การส่งเสริมการศึกษาผู้ใหญ่ในช่วงนี้ได้รับความสนใจและมีการปรับปรุงคุณภาพให้เป็นระบบมากขึ้น

อันที่จริงการศึกษาผู้ใหญ่ได้รับการกล่าวถึงอยู่บ้างมาก่อนหน้านั้น ภายใต้แนวคิดเรื่องการศึกษาตลอดชีวิตโดยมีเป้าหมายอยู่ที่การส่งเสริมความเป็นมนุษย์สำหรับผู้คนทุกช่วงวัย การศึกษาตลอดชีวิตเริ่มได้รับการกล่าวถึงในการประชุมนานาชาติของยูเนสโก (UNESCO) นับตั้งแต่ปี 1960 เป็นต้นมา โดยในปี 1964 ยูเนสโกได้นำแนวคิดเรื่องการศึกษาตลอดชีวิตมากล่าวถึงอย่างเป็นทางการครั้งแรกในการประชุม The Third International Committee for Facilitating Adult Education เพื่อสร้างความตระหนักและเตรียมความพร้อมให้แก่ประชากรของโลกในการรับมือกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ซึ่งทำให้การศึกษาผู้ใหญ่ได้รับการกล่าวถึงเรื่อยมา (ชนันภรณ์ อารีกุล, 2563) นำมาซึ่งการประชุมนานาชาติว่าด้วยการศึกษาผู้ใหญ่ เมื่อปี 1997 ณ เมืองฮัมบูร์ก ประเทศเยอรมนี โดยการประชุมครั้งนี้ได้มีแถลงการณ์ว่าด้วยการเรียนรู้ของผู้ใหญ่ในฐานะวาระแห่งอนาคตเพื่อส่งเสริมประชาธิปไตยให้ยั่งยืนออกมา (Studebaker & Williams, 1936) ปัจจุบันแนวคิดเรื่องการศึกษาผู้ใหญ่ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาที่ยั่งยืนของโลก (Sustainable Development Goals : SDGs) ตามแนวทางของสหประชาชาติ ในเป้าหมายที่ 4 ว่าด้วยการศึกษาที่มีคุณภาพและเท่าเทียม ภายใต้แนวคิดการศึกษาตลอดชีวิต (ดุชนี ดามี, 2557) อันเป็นเป้าหมายการพัฒนาที่สมาชิกขององค์การสหประชาชาติ 193 ประเทศให้การรับรองเพื่อนำมาเป็นกรอบดำเนินการพัฒนาร่วมกันตั้งแต่ปี ค.ศ.2016 ไปจนถึงปี ค.ศ.2030 ภายใต้พันธสัญญา “Transforming Our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development” หรือ “วาระการพัฒนาที่ยั่งยืน 2030” อย่างไรก็ตาม แนวทางการพัฒนาอย่างยั่งยืนนั้นก็เป็นเพียงข้อตกลงที่ไม่มีสภาพบังคับหรือบทลงโทษ ปฏิบัติการต่างๆ ขึ้นอยู่กับความพร้อมและความสมัครใจภายใต้บริบทเฉพาะของแต่ละประเทศ โดยประเทศสมาชิกสามารถรายงานผลการดำเนินงานต่อประเทศสมาชิกอื่นได้ตามความสมัครใจ ในการประชุมระดับสูงทางการเมืองว่าด้วยการพัฒนาที่ยั่งยืน (High-Level Political Forum on Sustainable Development: HLPF) ที่จัดขึ้นเป็นประจำทุกปี ณ สำนักงานใหญ่องค์การสหประชาชาติ (ศูนย์วิจัยและสนับสนุนเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน, ม.ป.ป.)

สำหรับงานวิชาการที่ได้รับการกล่าวถึงอย่างมากเมื่อกล่าวถึงการการศึกษาผู้ใหญ่ก็คืองานของ Malcolm S. Knowles (1984) เนื่องจากงานของเขาคลี่คลายการศึกษาผู้ใหญ่ออกมาอย่างเป็นระบบ ทั้งเรื่องของจิตวิทยา คุณลักษณะของผู้เรียนในวัยผู้ใหญ่ และกระบวนการส่งเสริมการศึกษา โดย Knowles มองว่าการศึกษาผู้ใหญ่เป็นสิ่งสำคัญไม่แพ้การศึกษาสำหรับเด็ก ทว่าไม่อาจจัดการศึกษาแบบเดียวกับเด็กได้ เนื่องจากคุณลักษณะบางประการของผู้ใหญ่นั้นต่างจากเด็ก อาทิ ผู้ใหญ่จะรู้สึกถึงอิสระมากกว่า ไม่ชอบถูกบังคับ ทั้งยังมีประสบการณ์มากกว่าเด็ก ทำให้ผู้ใหญ่มักมีมุมมองบางประการ

ต่อตนเองและมุมมองที่อยากให้คนอื่นมองตนเอง (Self-Concept) ซึ่งมุมมองและประสบการณ์เหล่านั้น มีทั้งส่วนที่เอื้อและไม่เอื้อต่อการศึกษา ส่งผลให้ผู้ใหญ่บางรายก็มีความกังวลที่จะเข้าสู่ระบบการศึกษา อีกครั้ง

ด้วยเหตุนี้ Knowles จึงเสนอแนวคิดเรื่อง Andragogy ขึ้นเพื่อเป็นแนวทางทำความเข้าใจและ จัดการศึกษาสำหรับผู้ใหญ่โดยเฉพาะ โดยคำว่า Andragogy นี้เป็นคำที่ยืมมาจากภาษากรีกประกอบขึ้น จาก 2 คำคือ andras ที่แปลว่าผู้ใหญ่ (man) และ odigos ที่แปลว่าแนะนำ (guide) ทำให้คำว่า Andragogy มีความหมายถึงการให้คำแนะนำแก่มนุษย์ (leading men) ที่สามารถเกิดขึ้นได้ทุกช่วงวัย ไม่จำกัดไว้เฉพาะวัยเด็กเท่านั้น ทว่าเมื่อก้าวถึงการส่งเสริมการศึกษา โดยมากผู้คนมักนึกถึงแนวคิดเรื่อง Pedagogy ที่หมายถึงการจัดการศึกษาสำหรับเด็ก ซึ่ง Knowles มองว่าแนวคิด Pedagogy ไม่เพียงพอ ต่อการศึกษาในผู้ใหญ่เนื่องจาก Pedagogy ออกแบบการเรียนการสอนโดยตั้งอยู่บนสมมติฐานที่เชื่อว่า ผู้เรียนต้องการพึ่งพาผู้อื่น ผู้เรียนจึงต้องมีประสบการณ์แต่อาศัยครูเป็นผู้นำทาง ซึ่งไม่ตรงกับคุณลักษณะ ของผู้ใหญ่ที่มีประสบการณ์มีเป้าหมายและอิสระมากกว่าเด็ก ในแง่นี้เขาจึงเสนอแนวคิดเรื่อง Andragogy ขึ้นเพื่อออกแบบการเรียนการสอนให้สอดคล้องกับธรรมชาติของผู้ใหญ่

Knowles เสนอว่า มี 5 เสาหลักในการส่งเสริมการศึกษาผู้ใหญ่ประกอบด้วย

1. การศึกษาผู้ใหญ่ต้องคำนึงถึงเงื่อนไขมุมมองที่ผู้เรียนมีต่อตนเอง (Maturing Self-Concept) เนื่องจากความคิดความเชื่อที่พวกเขามีต่อตนเองนั้นคือจุดตั้งต้นสำคัญของการศึกษาเพิ่มเติมในวัยผู้ใหญ่ หากพวกเขารู้สึกว่าตนไม่สามารถเรียนรู้หรือไม่เหมาะที่จะเข้าสู่ระบบการศึกษา ย่อมส่งผลต่อการรับรู้คุณค่า ของตนเอง กระทบต่อความสนใจเรียนรู้และพัฒนาตนเอง เพราะฉะนั้นกระบวนการสร้างความมั่นใจและ ความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับการศึกษาให้แก่ผู้เรียนในวัยผู้ใหญ่จึงมีความสำคัญเพื่อสร้างความรู้สึกรักเคารพ ตนเอง และนำไปสู่ความต้องการพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง

2. การศึกษาผู้ใหญ่ต้องให้ความสนใจกับประสบการณ์ของผู้เรียน ทั้งนี้เพราะผู้ใหญ่มาพร้อมกับ ประสบการณ์มากมายซึ่งอาจเป็นทั้งประโยชน์และโทษในการจัดการศึกษาผู้ใหญ่ หากการศึกษา ที่จัดขึ้นไม่สอดคล้องกับประสบการณ์ของผู้เรียนอาจทำให้ผู้เรียนไม่เห็นคุณค่าและไม่เห็นความสำคัญ ที่จะเข้าไปศึกษาเรียนรู้ ดังนั้น การจัดการศึกษาผู้ใหญ่จึงควรจัดให้เนื้อหาที่มีความเชื่อมโยงกับประสบการณ์ ของผู้เรียนเพื่อส่งเสริมความเข้าใจและเพิ่มประสบการณ์ให้แก่ผู้เรียน (Increasing Experience) ในการใช้ชีวิตที่ดีขึ้นและสร้างให้ผู้เรียนเห็นความสำคัญของการศึกษาเพิ่มเติม

3. การศึกษาผู้ใหญ่ต้องดึงความพร้อมของผู้เรียนออกมา (Increasing Readiness to Learn) ให้เกิดพลัง เพราะแม้ปฏิเสธไม่ได้ว่าผู้ใหญ่มีประสบการณ์และความตั้งใจมากกว่าเด็ก แต่ทว่าด้วยภาระงาน และความรับผิดชอบที่มากกว่าเด็ก ส่งผลให้โดยมากผู้ใหญ่มักเลือกที่จะไม่เข้าสู่ระบบการศึกษาอีก

เว้นแต่ว่าการศึกษานั้นจะเป็นประโยชน์ต่อชีวิตของพวกเขา ดังนั้น การจัดการศึกษาสำหรับผู้ใหญ่จึงควรพิจารณาเนื้อหาให้สอดคล้องกับประสบการณ์ของผู้เรียนและเป็นประโยชน์ต่อการประกอบอาชีพหรือการดำเนินชีวิตที่ดีขึ้น เพื่อกระตุ้นความพร้อมในการอยากเรียนรู้ของผู้ใหญ่

4. การศึกษาผู้ใหญ่ต้องให้ความสำคัญกับการลงมือปฏิบัติ (Application and Orientation) เนื่องด้วยเป้าหมายของการศึกษาผู้ใหญ่เน้นอยู่ที่การพัฒนาคุณภาพชีวิตเป็นหลัก ทำให้การจัดการศึกษาผู้ใหญ่เน้นไม่อาจจัดขึ้นเฉพาะในชั้นเรียน หรือเน้นไปที่บทเรียนเป็นหลัก แต่ควรเป็นการเรียนรู้ผ่านการลงมือปฏิบัติ ที่นำประสบการณ์ชีวิตมาเป็นจุดเน้นหรือศูนย์กลางในการเรียนรู้ร่วมกัน (life-centered) เรียนรู้พื้นฐานของภารกิจหรือปัญหา (task centered or problem-centered) ไม่ควรเรียนเป็นรายวิชาแบบเด็ก นอกจากนี้ ผู้เรียนควรได้รับการสนับสนุนให้มีส่วนร่วม (involve) กับกระบวนการเรียนรู้ตั้งแต่การวางแผน การวิเคราะห์ความต้องการ การกำหนดหลักสูตรรายวิชาที่จะเรียนร่วมกัน ออกแบบการเรียนรู้ รับผิดชอบแผนการเรียนรู้และประเมินผลการเรียนรู้ร่วมกัน

5. การศึกษาผู้ใหญ่ต้องสามารถกระตุ้นความต้องการเรียนรู้จากภายในให้เกิดขึ้น (Internal Motivation to Learn) ทั้งนี้เพราะการศึกษาที่ดีจะต้องเกิดขึ้นตลอดชีวิต ซึ่งการศึกษาจะเกิดขึ้นตลอดชีวิตได้ก็ต่อเมื่อผู้เรียนเห็นถึงความสำคัญของการศึกษา ตลอดจนเล็งเห็นศักยภาพของตนเอง ในการเข้าสู่ระบบการศึกษาอีกครั้ง ดังนั้น การจัดการศึกษาโดยคำนึงถึงหลักทั้ง 4 ประการข้างต้นจึงเป็นจุดตั้งต้นที่จะทำให้ผู้เรียนเห็นถึงความสำคัญของการศึกษาและนำไปสู่การศึกษาตลอดชีวิตได้ในที่สุด

กล่าวโดยสรุปได้ว่า สำหรับ Knowles แล้วการศึกษาผู้ใหญ่ไม่ใช่การบอกกล่าวโดยครูผู้สอนเหมือนการสอนเด็ก แต่ควรเป็นการจัดกระบวนการเรียนรู้เพื่อให้ผู้ใหญ่รู้สึกอยากเข้ามาเรียนรู้ด้วยตนเองมากกว่า ทั้งนี้เพราะ Knowles มองว่าผู้ใหญ่มีความสามารถกำกับดูแลตนเองและมีความรับผิดชอบในตนเอง (self-direct) มากกว่าเด็ก การศึกษาผู้ใหญ่จึงควรเน้นไปที่ผู้เรียนเป็นศูนย์กลางและสอนให้พวกเขาทราบถึงพลังของการเรียนรู้ด้วยตนเอง โดยมีผู้สอนแสดงบทบาทเป็นผู้เอื้อ (facilitator) ให้ผู้เรียนได้พบกับประสบการณ์ใหม่ๆ ที่เป็นประโยชน์มากขึ้น (help to learn) การศึกษาผู้ใหญ่จึงควรเน้นไปที่การแลกเปลี่ยนกันเป็นหลัก ผ่านกระบวนการสนทนากลุ่มและเปิดพื้นที่ให้ผู้เรียนได้แลกเปลี่ยนมุมมองประสบการณ์ในกรณีต่างๆ

ด้วยกระบวนการเรียนรู้เช่นนี้จึงไม่เพียงแต่ส่งเสริมต่อสังคมแห่งการเรียนรู้เท่านั้น แต่ยังส่งเสริมต่อสังคมประชาธิปไตยอีกด้วย ทั้งนี้เพราะกระบวนการเรียนรู้โดยการเปิดพื้นที่เช่นนี้ มีลักษณะคล้ายห้องปฏิบัติการประชาธิปไตย (laboratory of democracy) ที่เปิดพื้นที่ให้แก่ผู้คนทุกเชื้อชาติ อาชีพไม่ว่าจะมีพื้นฐานทางธรรมชาติแบบใด เข้ามาแลกเปลี่ยน มีประสบการณ์ร่วมกัน นำไปสู่ความเข้าใจตนเอง (self-understanding) เคารพตนเองและผู้อื่น (Respect and Love Toward Others) เข้าใจสังคม

ที่พวกเขาอาศัยอยู่มากขึ้น เรียนรู้ที่จะยอมรับความเห็นต่าง ความเปลี่ยนแปลง อันเป็นพลังสำคัญที่จะนำไปสู่การคิดอย่างมีวิจารณ์ญาณเพื่อหาทางออกที่เหมาะสมและมีประสิทธิภาพโดยไม่โจมตีหรือคุกคามผู้ใดอันเป็นหัวใจของการเปลี่ยนแปลงที่พึงปรารถนาตามระบอบประชาธิปไตย

ด้าน Valerie McGrath (2009) ค่อนข้างเห็นด้วยกับข้อเสนอของ Knowles ในการจัดการศึกษาผู้ใหญ่หลายเรื่อง เช่น การจัดการศึกษาในรูปแบบของการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การสร้างบรรยากาศให้เอื้อต่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อสร้างให้ผู้ใหญ่มีความมั่นใจในชั้นเรียนมากขึ้น เช่น จัดบรรยากาศในชั้นเรียนให้มีอาหารเครื่องดื่มพร้อมเพรียง ไม่หนาวหรือร้อนเกินไป เป็นสถานที่ปลอดภัยที่ผู้เรียนสามารถแสดงความคิดเห็นได้อย่างเต็มที่และผู้เรียนจะต้องได้รับการเติมเต็มทางด้านจิตใจบางประการจากชั้นเรียน โดยผู้สอนควรเน้นบทบาทไปที่การสนับสนุนทางอารมณ์ (emotional support) รับฟัง ให้เกียรติ และสนับสนุนให้มีการแสดงความคิดเห็นโดยไม่ตัดสิน เพื่อไม่สร้างให้ผู้เรียนเกิดความรู้สึกว่าถูกบังคับให้เรียน แต่ควรทำให้ผู้เรียนรู้สึกว่าเขาเป็นคนเลือกที่จะเข้ามาเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนเอง พร้อมกันนี้ ก็ควรมีพื้นที่เปิดไว้สำหรับการขอคำแนะนำโดยไม่สร้างความอับอาย เป็นต้น อย่างไรก็ตาม แม้จะเห็นด้วยกับข้อเสนอของ Knowles ที่เชื่อมั่นในประสบการณ์และความรับผิดชอบต่อตนเองของผู้เรียนในวัยผู้ใหญ่ และกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ แต่ McGrath ก็มองว่าการจัดการศึกษาตามแนวทาง Pedagogy อาจเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นกับการศึกษาผู้ใหญ่ได้ในกรณี ของช่วงเริ่มต้นหรือในกรณีที่เรื่อนั้นเป็นความรู้ใหม่สำหรับผู้เรียน

แม้ข้อเสนอของ Knowles จะทำให้รูปแบบกระบวนการจัดการศึกษาผู้ใหญ่ชัดเจนมากขึ้น ทว่างานของเขาก็ถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่าให้ความสำคัญกับบทบาทของปัจเจกบุคคลอย่างมากจนมองข้ามอิทธิพลของโครงสร้างทางสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ และการเมือง ที่จะมีผลต่อความคิดและการตัดสินใจของผู้คนไป ยกตัวอย่างเช่น Daniel D. Pratt (1993) ซึ่งแม้เขาจะเห็นด้วยกับข้อเสนอของ Knowles ที่มองว่าการเรียนรู้นั้นไม่ใช่การรับประสบการณ์จากภายนอก แต่เป็นการสร้างความหมายผ่านประสบการณ์ ทว่า Daniel เห็นต่างในเรื่องการกำกับตนเอง (self-directed) และเติมเต็มด้วยตนเอง (self-fulfillment) ของมนุษย์ เพราะสำหรับเขาแล้วการสร้าง ความหมายและการตีความของมนุษย์ไม่อาจกระหลักหนีอิทธิพลของโครงสร้างทางสังคมได้ อย่างไรก็ตาม แม้งานของ Malcolm Knowles ในการจัดการศึกษาผู้ใหญ่จะถูกวิพากษ์วิจารณ์อยู่บ้าง แต่ถึงอย่างนั้นแนวคิดเรื่อง Andragogy ก็ได้รับการกล่าวถึงเรื่อยมาในแง่ที่ทำให้กระบวนการจัดการศึกษาผู้ใหญ่และการศึกษาตลอดชีวิตชัดเจนขึ้น นอกจากนั้น การศึกษาผู้ใหญ่ที่ดียังมีส่วนเสริมต่อการพัฒนาประชาธิปไตยได้อีกด้วย

Peter Jarvis (1993) ที่ชี้ให้เห็นว่ากระบวนการศึกษาผู้ใหญ่ที่มีประสิทธิภาพนั้นจะส่งเสริมต่อการมีส่วนร่วมและการพัฒนาประชาธิปไตยอย่างแน่นนอน โดยเขายกตัวอย่างกรณีการเรียกร้องให้มีการส่งเสริมการศึกษาสำหรับผู้ใหญ่ชาวแคนาดาภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ว่า แม้ในช่วงแรกการศึกษาผู้ใหญ่อาจถูกมองว่าเป็นเครื่องมือของรัฐในการควบคุมผู้คน แต่สุดท้ายผู้คนเหล่านี้ก็ได้กลายเป็นกลุ่มผู้นำนักการเมืองในสภาในเวลาต่อมา หรือกรณีของเยอรมนีที่การศึกษาผู้ใหญ่ถูกนำมาเป็นเครื่องมือในการปกป้องการครอบงำทางวัฒนธรรมของเยอรมันเหนือวัฒนธรรมเดนมาร์ก เป็นต้น ในที่นี้จึงมีความสัมพันธ์กันระหว่างการศึกษาสำหรับพลเมือง (citizenship education) ขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อการศึกษาผู้ใหญ่ (adult education movement) และการพัฒนาประชาธิปไตย

สำหรับ Peter Jarvis การศึกษาเพื่อส่งเสริมประชาธิปไตยนั้นไม่อาจทำได้โดยการอบรมเพียงอย่างเดียว สิ่งสำคัญคือต้องทำให้ผู้เรียนเกิดความรู้สึกรับรู้ซึ่งตระหนักและเห็นคุณค่าของสิ่งที่พวกเขามี กระทั่งออกมามีส่วนร่วมปกป้องรักษาไว้ ซึ่งเป็นกระบวนการที่ซับซ้อน เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาสำหรับพลเมืองที่สัมพันธ์กับเรื่องความแตกต่างหลากหลาย ความเชื่อ การปฏิบัติ และการมีส่วนร่วมอย่างแข็งขัน ในแง่นี้การศึกษาที่จะส่งเสริมสำนักพลเมืองกระตือรือร้น จึงไม่ใช่การศึกษาเพื่อฆ่าเวลา (leisure time) เพื่อส่งเสริมอาชีพ ส่งเสริมการอ่านออกเขียนได้ หรือความเท่าเทียมเท่านั้น แต่ต้องมีการศึกษาทางการเมืองร่วมด้วย กล่าวคือ มีการตั้งคำถามเรื่องสิทธิมนุษยชน ผลประโยชน์ส่วนตัว และผลประโยชน์ส่วนรวม (goodwill) การมีส่วนร่วมทางการเมือง การอภิปรายและการสร้างความร่วมมือ (harmony) เป็นต้น (Studebaker & Williams, 1936; Finkel, 2003) สอดคล้องกับข้อมูลในแผนภาพที่ 1 ที่ชี้ให้เห็นว่า การศึกษาเพื่อสร้างสำนักพลเมืองประชาธิปไตยนั้น จะต้องประกอบด้วยปัจจัยอย่างน้อย 6 ประการ ร่วมกันระหว่างความรู้ คุณค่า ทักษะ ความรับผิดชอบ การมีส่วนร่วม และการตัดสินใจอย่างมีวิจรณญาณ ดังนั้น แม้การศึกษาผู้ใหญ่จะสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องการศึกษาตลอดชีวิตและการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ทว่าก็จำเป็นต้องแยกแยะระหว่างการศึกษาเพื่อพัฒนาทักษะใหม่ๆ กับการศึกษาเพื่อสร้างสำนักพลเมืองประชาธิปไตยที่ไม่อาจจัดโดยการอบรมเพียงอย่างเดียวได้ แต่ต้องมีพื้นที่ให้แก่การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ พัฒนาทักษะการแสดงออกของพลเมืองประชาธิปไตยประกอบกัน

ในประเทศสหรัฐอเมริกา ทางกรมเริ่มมีนโยบายที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ตลอดชีวิตนับตั้งแต่ ค.ศ.1970 เป็นต้นมา โดยมี The Mondale Lifelong Learning Act of 1976 ที่วางรากฐานการศึกษาพื้นฐานของผู้ใหญ่ไปจนถึงผู้สูงอายุและผู้เกษียณอายุ โดยมีรัฐบาลกลางและรัฐบาลมลรัฐรวมไปถึงภาคเอกชน เข้ามามีส่วนร่วมสนับสนุนกิจกรรมหลากหลายรูปแบบ อาทิ การจัดตั้ง Community Center เพื่อสนับสนุนให้มีกิจกรรมต่างๆ ในชุมชน ทั้งการส่งเสริมสุขภาพ งานสังคม กิจกรรมนันทนาการ รวมไปถึงการวางแผน

เกษียณอายุ มีการจัดตั้ง Senior Activity Center สำหรับพัฒนาศักยภาพของผู้สูงอายุตั้งแต่ 50 ปีขึ้นไป โดยเฉพาะ เพื่อสร้างความมั่นใจเห็นคุณค่าของตนในการทำประโยชน์เพื่อสังคมอย่างต่อเนื่อง เป็นต้น ไอร์แลนด์เป็นอีกประเทศหนึ่งที่ทางการจัดการศึกษาสำหรับผู้ใหญ่อย่างเป็นระบบนับตั้งแต่ปี 1997 เป็นต้นมา โดยบูรณาการความร่วมมือระหว่างรัฐบาล ชุมชนและองค์กรอาสาสมัครต่างๆ โดยมีกฎหมายและแผนงานรองรับ อาทิ Program for Prosperity and Fairness ที่มีเป้าหมายเพื่อต่อต้านความยากจน และส่งเสริมความเท่าเทียมผ่านการเรียนรู้ตลอดชีวิตผ่านกิจกรรม อาทิ การส่งเสริมความรู้และทักษะในการทำงานให้แก่ผู้ว่างงาน รวมไปถึงกลุ่มสตรี ผู้พิการและผู้สูงอายุ เป็นต้น ขณะที่ในประเทศญี่ปุ่น แนวคิดเรื่องการศึกษาตลอดชีวิตได้รับการผลักดันนับตั้งแต่ปี 1970 โดยมีการตรากฎหมายการเรียนรู้ตลอดชีวิต (Lifelong Learning Law) ขึ้นในปี 1990 ซึ่งกำหนดให้มีการจัดตั้งสภาการเรียนรู้ตลอดชีวิต (Lifelong Learning Council) ขึ้นในระดับประเทศและระดับท้องถิ่น เพื่อสำรวจความต้องการการเรียนรู้ของประชาชนในท้องถิ่นนั้น อันเป็นพื้นฐานสำคัญของการจัดตั้ง The Center Council for Education ที่มีบทบาทในการศึกษาวิจัยแนวทางการส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตในประเด็นต่างๆ มีการจัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ชุมชน (Kominkan) ขึ้นในเขตเทศบาลเพื่อส่งเสริมสิทธิทางการศึกษาให้แก่ประชาชนทุกกลุ่ม ทุกช่วงวัย เป็นต้น (ชนันภรณ์ อารีกุล, 2563)

กระนั้น ดังที่กล่าวไปข้างต้นว่าการศึกษาสำหรับผู้ใหญ่กับการศึกษาเพื่อสร้างสำนึกพลเมือง ประชาธิปไตยในวัยผู้ใหญ่ นั้นแตกต่างกัน Steven E. Finkel (2003) ชี้ให้เห็นว่าสำหรับเขาแล้วการศึกษาผู้ใหญ่ที่จะส่งเสริมต่อการพัฒนาประชาธิปไตยควรอยู่ในรูปแบบของกิจกรรมเสวนาประเด็นปัญหาและการพัฒนาที่พวกเขาสนใจ ไม่ใช่เพียงการอบรมหรือพัฒนาทักษะอาชีพ ซึ่งที่ผ่านมาสหรัฐอเมริกา โดยกระทรวงศึกษาธิการดำเนินการผ่านการจัดเวทีเสวนา (forum) เกี่ยวกับประเด็นสาธารณะในระดับชาติ (Nation-wide system of public forums) พร้อมๆกับเปิดศูนย์สาธิตขึ้นในระดับท้องถิ่น (demonstration center) ขึ้นเพื่อเสริมความรู้เกี่ยวกับความรับผิดชอบและการควบคุมการทำงานของมลรัฐ อย่างไรก็ตาม Finke มองว่าการจัดเวทีเสวนาที่ผ่านมายังไม่ประสบความสำเร็จมากนัก เนื่องจากยังขาดการอบรมเพื่อมอบความรู้พื้นฐานเรื่องคุณค่าประชาธิปไตย การสร้างความไว้วางใจ และสร้างบรรยากาศก่อนการเสวนา เพื่อลดการผูกขาดคำตอบและนำไปสู่การแสวงหาความร่วมมืออย่างแท้จริง ดังนั้น เขาจึงเสนอว่าการจัดเวทีเสวนาควรจัดให้มีพื้นที่เรียนรู้ร่วมกันก่อนการเสวนาเพื่อให้ผู้เข้าร่วมมีความรู้ มีข้อมูลในการรับมือกับปัญหามากพอต่อการตัดสินใจ

ด้าน Donna L Cohen MLIS, Med นำเสนอแนวคิดเรื่อง hands-on workshop หรือเวิร์กช็อปลงมือปฏิบัติจริง ในฐานะรูปแบบหนึ่งของกระบวนการส่งเสริมการศึกษาสำหรับพลเมือง

ในวัยผู้ใหญ่ ซึ่งผสมผสานระหว่างการใช้ข้อมูลความรู้ที่จำเป็น ตลอดจนช่องทางและวิธีการมีส่วนร่วมอย่างถูกต้อง พร้อมกับเปิดพื้นที่ในการฝึกปฏิบัติจริง อย่างไรก็ตาม การปฏิรูปการศึกษาไม่จำเป็นต้องสร้างองค์กรใหม่ทั้งหมด อาจเริ่มจากการปรับหน่วยบริหารใหม่หรือเพิ่มบทบาทในการดำเนินงานเรื่อง การส่งเสริมการศึกษาสำหรับพลเมืองในวัยผู้ใหญ่ขึ้นมาเป็นการเฉพาะ ที่สำคัญคือ การจัดให้มีพื้นที่พบปะ แลกเปลี่ยนเป็นเวทีสาธารณะ (public affairs forums) ซึ่งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นอาจจัดขึ้นเอง โดยไม่ต้องรอรัฐบาลหรือองค์กรภาครัฐเป็นผู้จัดเท่านั้น (Studebaker & Williams, 1936)

กล่าวโดยสรุป การศึกษาผู้ใหญ่มีความสำคัญต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตและการพัฒนาคุณภาพ ประชาธิปไตย ทั้งนี้เพราะผู้ใหญ่เป็นกลุ่มคนที่มีประสบการณ์ มีเป้าหมายในการพัฒนาชีวิตของตน ค่อนข้างชัดเจน ในแง่การศึกษาผู้ใหญ่ที่เปิดโอกาสให้แก่ผู้เรียนได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ ได้ฝึกฝนทักษะการแสดงออกตามค่านิยมประชาธิปไตย เช่น การรับฟัง การยอมรับความแตกต่าง หลากหลาย การคิดวิเคราะห์หลักฐานข้อมูล การประนีประนอมและประนีประนอมเรื่องต่างๆโดยมีวิจารณ์ญาณ จึงไม่เพียงแต่จะสอดคล้องกับการศึกษาผู้ใหญ่ (Andragogy) เท่านั้น แต่ยังสอดคล้องกับการศึกษาเพื่อ สร้างสำนึกพลเมืองประชาธิปไตยมีส่วนร่วม

3. การศึกษาผู้ใหญ่ในประเทศไทย

สำหรับประเทศไทย แนวคิดเรื่องการศึกษาผู้ใหญ่ ได้รับความสนใจกล่าวถึงมาตั้งแต่ พ.ศ.2483 โดยในปีนั้นสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ (สป.ศธ.) ได้ตั้งกองการศึกษาผู้ใหญ่ขึ้น โดยมีจุดมุ่งหมาย เพื่อให้รับผิดชอบงานการศึกษาผู้ใหญ่โดยตรง ในการส่งเสริมให้ประชาชนอ่านออกเขียนได้และรู้หน้าที่ พลเมือง โดยแนวคิดเรื่องการศึกษาตลอดชีวิตได้รับการกล่าวถึงอย่างชัดเจนเป็นครั้งแรกในแผนการศึกษา แห่งชาตินับตั้งแต่ พ.ศ.2520 เป็นต้นมา โดยในการประชุมสภาการศึกษาเมื่อวันที่ 5 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2552 เห็นชอบให้สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษาดำเนินการปฏิรูปการศึกษาในทศวรรษที่สอง โดยบรรจุ การศึกษาตลอดชีวิตให้เป็น 1 ใน 9 ประเด็นปฏิรูปรวมอยู่กับเรื่องการศึกษาอกระบบและการศึกษา ตามอัธยาศัย (กระทรวงศึกษาธิการ, 2552) นับจากนั้น ประเด็นเรื่องการศึกษาตลอดชีวิตก็ได้รับการบรรจุ ไว้ในแผนการศึกษาแห่งชาติทุกฉบับ โดยแผนการศึกษาระดับปัจจุบัน พ.ศ.2560-2579 การศึกษา ตลอดชีวิตถูกจัดอยู่ภายใต้หลักการการศึกษาเพื่อปวงชน (Education for All) และการสร้างสังคมแห่ง การเรียนรู้ เพื่อพัฒนาศักยภาพคนทุกช่วงวัย โดยมีเป้าหมายเพื่อตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคม โลกในศตวรรษที่ 21 (กระทรวงศึกษาธิการ, 2560)

นอกจากนั้น ประเด็นเรื่องการศึกษาตลอดชีวิตยังปรากฏอยู่ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555-2559) เป็นต้นมา ภายใต้แนวทางการพัฒนาสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต อย่างยั่งยืนที่เปิดโอกาสให้คนทุกกลุ่มสามารถเข้าถึงแหล่งเรียนรู้และองค์ความรู้ที่หลากหลายได้อย่างต่อเนื่อง เพื่อช่วยยกระดับคุณภาพชีวิตของผู้คนในสังคม นำมาสู่แนวทางการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ในระดับท้องถิ่น ท้องถิ่น และระดับประเทศ เพื่อเป็นปัจจัยสนับสนุนให้เกิดการเรียนรู้ตลอดชีวิต ต่อมาในปี 2555 รัฐบาลตอบรับแนวคิดดังกล่าวโดยจัดให้มีการยกร่างกฎหมาย ว่าด้วยการศึกษาตลอดชีวิตขึ้น ซึ่งต่อมาประกาศเป็น พ.ร.บ. ส่งเสริมการเรียนรู้ พ.ศ.2566 ตามมาตรา 258 ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ.2560 เรื่องการปฏิรูปประเทศ (จ.) ที่มุ่งปฏิรูปการศึกษาเพื่อสร้างโอกาสให้ผู้ซึ่งอยู่ในวัยเรียน แต่ไม่ได้รับการศึกษาในโรงเรียน หรือ ผู้ซึ่งพ้นวัย ที่จะศึกษาในโรงเรียนหรืออยู่ในพื้นที่ห่างไกลทุรกันดาร ได้มีโอกาสเรียนรู้และเข้าถึงแหล่งเรียนรู้ได้อย่างทั่วถึง เพื่อพัฒนาศักยภาพ ทักษะ ความเชี่ยวชาญ ตามความถนัด โดยต่อมาได้ยกระดับสำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย (สำนักงาน กศน.) ให้เป็น “กรมส่งเสริมการเรียนรู้” มีหน้าที่จัด ส่งเสริม และสนับสนุนการเรียนรู้ตลอดชีวิต ควบคู่กับการเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนเอง และการเรียนรู้เพื่อคุณวุฒิตามระดับ

ในพระราชบัญญัติฉบับนี้ได้นิยามการเรียนรู้ตลอดชีวิตไว้ในมาตรา 7 ว่า “การเรียนรู้ตลอดชีวิต มีเป้าหมายเพื่อจัดให้มีระบบกระตุ้น ชี้นำ หรืออำนวยความสะดวกด้วยวิธีการใดๆ ให้บุคคลสามารถเรียนรู้ได้ด้วยตนเองในเรื่องที่ตนสนใจหรือตามความถนัดของตน สามารถเข้าถึงแหล่งเรียนรู้ทุกประเภท ได้ในเวลาใดๆ ที่ตนสะดวกโดยไม่มีภาระค่าใช้จ่ายเกินสมควร และเพิ่มพูนความรู้ให้กว้างขวาง รู้เท่าทัน พัฒนาการของโลกอย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต รวมทั้งนำความรู้ไปเติมเต็มชีวิตให้แก่ตนเองหรือเกิดประโยชน์ต่อสังคม โดยอาจได้รับการรับรองคุณวุฒิตามความเหมาะสมด้วยก็ได้”

จากข้างต้นจึงกล่าวได้ว่าประเทศไทยให้ความสนใจกับการจัดการศึกษาผู้ใหญ่มานานแล้ว โดยการศึกษาผู้ใหญ่จัดเป็นหนึ่งใน การศึกษานอกระบบและการศึกษาตลอดชีวิต ซึ่งได้รับการกล่าวถึงและบรรจุไว้ในเอกสารสำคัญมากมาย ทั้งในรัฐธรรมนูญ แผนการศึกษาแห่งชาติ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เป็นต้น แต่ถึงอย่างนั้นในแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2560–2579 ก็ยังระบุว่า แม้ที่ผ่านมาการเรียนรู้ตลอดชีวิตจะได้รับการบรรจุในแผนยุทธศาสตร์ด้านการพัฒนาและการศึกษาแห่งชาติ หลายฉบับ ทว่าในทางปฏิบัติกลับยังประสบปัญหาความเหลื่อมล้ำและความเสมอภาคทางการศึกษา อันนำไปสู่แนวคิดเรื่องการศึกษาและจัดให้มีแผนการศึกษาแห่งชาติฉบับนี้ขึ้น

ขณะที่ ข้อเสนอการปฏิรูปการศึกษาในทศวรรษที่สอง (พ.ศ.2552-2561) ก็ระบุว่า การศึกษาตลอดชีวิต การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัยที่ผ่านมา ยังประสบปัญหาหลายประการ

ไม่ว่าจะเป็นเนื้อหา วิธีการ และกฎระเบียบที่พบว่ายังไม่เอื้อต่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต แม้ปัจจุบันเทคโนโลยีจะก้าวหน้าขึ้นอย่างมาก ทว่าก็ยังไม่สามารถนำมาปรับใช้เพื่อส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ตลอดชีวิต กระทั่งกลายเป็นวิถีชีวิตของคนในชาติได้ โดยการประเมินผลการจัดการเรียนรู้ตลอดชีวิตของกระทรวงศึกษาธิการในปี 2564 ก็ระบุไปในทิศทางเดียวกันว่าที่ผ่านมายังพบปัญหาในทางปฏิบัติ อาทิ ขาดการบูรณาการระหว่างการศึกษาในระบบ นอกกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย ขาดการบูรณาการพันธกิจของหน่วยงานส่งเสริมการศึกษาทั้งหลาย ทำให้การดำเนินงานส่วนใหญ่ยังเป็นไปในรูปแบบของความร่วมมือระยะสั้นในการสนับสนุนวิทยากร สถานที่และงบประมาณเพื่อทำกิจกรรม ทว่ายังไม่มี การบูรณาการด้านเป้าหมาย ส่งผลให้กิจกรรมเหล่านั้นไม่สามารถบรรลุเป้าหมายการเรียนรู้ตลอดชีวิต อย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน เหตุผลส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะประเทศไทยยังขาดกฎหมายหรือ แผนปฏิบัติการที่มีความชัดเจน ส่งผลให้การดำเนินงานขาดเอกภาพ ไม่มีเจ้าภาพหลักในการขับเคลื่อน นอกจากนี้ ยังมีปัญหาด้านโครงสร้างพื้นฐานเช่นสัญญาณอินเทอร์เน็ตที่ไม่ครอบคลุมท้องถิ่นทุรกันดาร การสร้างความเสมอภาคทางด้านการศึกษาจึงไม่บังเกิดผลเป็นรูปธรรม ในแง่นี้รัฐจึงควรพิจารณาจัดสรร พื้นที่การเรียนรู้ที่สามารถส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับคนทุกช่วงวัยและบูรณาการความร่วมมือของหน่วยงานต่างๆ ให้มากขึ้น (กระทรวงศึกษาธิการ, 2564)

นอกจากนั้น การส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตที่ปรากฏอยู่ในแผนยุทธศาสตร์ชาติ ในพระราชบัญญัติ การส่งเสริมการเรียนรู้ และคู่มือแผนปฏิบัติงาน ก็ยังไม่เป็นที่ชัดเจนในเรื่องการสร้างสำนึกพลเมือง ประชาธิปไตยในผู้ใหญ่ เนื่องจากเนื้อหาและกระบวนการที่พบยังไม่ครอบคลุมการถ่ายทอดความรู้ทักษะ การแสดงออกทางการเมืองในระบบประชาธิปไตยดังแผนภาพที่ 1 ซึ่งบทความนี้มองว่ามีปัญหาน้อย 3 ประการ ที่ส่งผลให้การจัดการเรียนรู้ตลอดชีวิตของไทยยังไม่สามารถส่งเสริมต่อการศึกษาเพื่อสร้างสำนึก พลเมืองประชาธิปไตยได้ ประกอบด้วย

ประการแรก วิสัยทัศน์และเป้าหมายในการส่งเสริมการเรียนรู้ที่ปรากฏอยู่ในแผนการศึกษา แห่งชาติและกฎหมายที่เกี่ยวข้อง อาทิ ในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ (ฉบับที่ 4) พ.ศ.2562 มาตรา 7 และในพระราชบัญญัติส่งเสริมการเรียนรู้ พ.ศ.2566 มาตรา 5 ที่มุ่งเน้นปลูกฝังประชาชนให้เป็น “คนดี” ที่มีคุณธรรม จริยธรรม รู้รักสามัคคี มีสำนึกในความรับผิดชอบทั้งต่อตนเอง ครอบครัว ชุมชน สังคม และประเทศชาติ เป็นเพียงคุณลักษณะพื้นฐาน (basic notion) ที่พลเมืองในทุกกระบวนการปกครอง พึงมี จึงไม่อาจรับประกันได้ว่าจะส่งเสริมต่อพลเมืองในระบบประชาธิปไตย

ประการที่สอง สืบเนื่องจากเป้าหมายและยุทธศาสตร์ในการส่งเสริมการศึกษาที่มุ่งสร้าง พลเมืองดี มีวินัย ความรับผิดชอบ และความสามัคคี ยังไม่ได้เน้นไปที่การส่งเสริมพลเมืองให้มี

ความกระตือรือร้นสนใจเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมืองในรูปแบบต่างๆ มากนัก จึงส่งผลให้เนื้อหาและกระบวนการเรียนรู้ไม่ได้มุ่งไปที่การสร้างสำนึกและทักษะที่จำเป็นต่อการมีส่วนร่วมในระบอบประชาธิปไตยให้แก่ผู้เรียน อาทิ ทักษะในการแสวงหาความรู้ ค้นหาและวิเคราะห์ข้อมูล การอภิปรายเปรียบเทียบเหตุผล และการประนีประนอม อันเป็นคุณลักษณะสำคัญของพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยในการมีส่วนร่วมและตัดสินใจอย่างมีวิจารณญาณ เมื่อประกอบกับการเรียนรู้ตลอดชีวิตซึ่งมุ่งไปที่การเพิ่มโอกาสการเรียนรู้และพัฒนาทักษะอาชีพ จึงส่งผลให้รูปแบบการเรียนการสอนถูกออกแบบให้เป็นการอบรมในชั้นเรียนเป็นหลัก

ประกอบกับตัวชี้วัดของการส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตที่กำหนดไว้ในเชิงปริมาณเป็นหลัก อาทิ ร้อยละของสถานศึกษาขั้นพื้นฐานที่จัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ที่สะท้อนความรักและการธำรงรักษาสถาบันหลักของชาติ ร้อยละของสถานศึกษาที่มีการจัดการเรียนการสอน/กิจกรรมเพื่อเสริมสร้างความเป็นพลเมือง (Civic Education) สร้างภูมิคุ้มกันป้องปรามการทุจริตคอร์รัปชันและส่งเสริมการอยู่ร่วมกันในสังคมพหุวัฒนธรรม เป็นต้น จึงส่งผลให้แนวทางจัดการเรียนรู้ตลอดชีวิตมักเน้นไปที่การขยายผลเชิงปริมาณเป็นหลัก เช่น เพิ่มพื้นที่เรียนรู้ ศูนย์ฝึกอาชีพ ห้องสมุดประชาชน ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน บ้านหนังสือชุมชน และ ผ่านการพัฒนาแพลตฟอร์มดิจิทัลต่างๆ เป็นต้น เพื่อตอบสนองตัวชี้วัดในเรื่องของการลดช่องว่างทางการศึกษาและการเพิ่มนิสัยรักการอ่านให้แก่ประชาชน

ในแง่หนึ่งกระบวนการจัดการเรียนการสอนที่เปิดโอกาสให้หลายฝ่ายเข้ามามีส่วนร่วมจัดตามหลักการจัดการศึกษาเพื่อปวงชน (Education for All) และหลักการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนของสังคม (All for Education) นับเป็นเรื่องที่ดี นำมาสู่การจัดการเรียนการสอนโดยพ่อแม่ผู้ปกครอง หรือการเรียนที่บ้าน (Home School) เพิ่มมากขึ้นกว่า 2,500 ครอบครัวในปี 2565 (The Active, 2023) ทั้งยังเปิดโอกาสให้แก่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นสามารถจัดการศึกษาได้ตามความพร้อมและตามความต้องการภายในท้องถิ่น (กรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น, 2565) ซึ่งช่วยเพิ่มโอกาสในการเรียนรู้ให้แก่คนทุกกลุ่ม อย่างไรก็ตาม การเพิ่มพื้นที่การเรียนรู้เพียงอย่างเดียว ไม่เพียงพอต่อการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ ขณะที่การเรียนการสอนโดยเน้นไปที่ “ความสามัคคี” แม้ฟังดูเป็นเรื่องที่ดี แต่ในอีกแง่หนึ่งก็อาจกดทับความขัดแย้งและปัญหาเอาไว้ ไม่ให้ได้รับการหยิบยกมาอภิปรายแลกเปลี่ยนกันเพื่อหลีกเลี่ยงความขัดแย้งเมื่อเป็นเช่นนี้เป้าหมายและทัศนคติต่อการจัดการเรียนรู้ตลอดชีวิตที่ผ่านมาจึงส่งผลต่อกระบวนการเรียนรู้ที่ไม่ส่งเสริมต่อการสร้างสำนึกพลเมืองประชาธิปไตยไปโดยปริยาย

ประการที่สาม สืบเนื่องจากวิธีการส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตและตัวชี้วัดซึ่งเน้นไปที่การวัดผลเชิงปริมาณ จึงนำไปสู่การขยายผลการจัดการศึกษาในเชิงโครงสร้างเป็นหลัก ผ่านการสร้าง

ศูนย์ฝึกอาชีพ ห้องสมุดประชาชน และ ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน เป็นต้น ซึ่งแม้จะเป็นเจตนารมณ์ที่ดี และเป็นไปตามแนวทางจัดการเรียนรู้ตลอดชีวิตของแผนการศึกษาแห่งชาติ ทว่าในทางปฏิบัติเป้าหมายที่ไม่ชัดเจนในเรื่องเนื้อหาและกิจกรรม ก็ส่งผลให้สถานที่เหล่านั้นเป็นเพียงโครงสร้างที่ไร้ผู้คน เพราะพื้นที่ที่จัดขึ้นโดยปราศจากเนื้อหา กิจกรรม ขาดประเด็นในการสนทนาและกระบวนการเรียนรู้ นั้น ยากที่จะทำให้ผู้คนที่รู้สึกสนใจและอยากเข้าไปใช้พื้นที่เหล่านั้น ส่งผลให้ห้องสมุดประชาชนหลายแห่งกลายเป็นพื้นที่รกร้างไร้การใช้งาน (โคราชคนอีสาน, 2558; พันธศักดิ์ แสนพรพมา และคณะ, 2562)

แน่นอนว่าการเสริมความสามารถในการเข้าถึงแหล่งข้อมูลเป็นเรื่องที่ดี แต่ไม่อาจรับประกันได้ว่าจะส่งเสริมการเรียนรู้หรือนิสัยรักการอ่านได้ตามตัวชี้วัด ทั้งนี้เพราะการศึกษาเรียนรู้จะเกิดขึ้นได้ ต้องอาศัยความรู้ที่สนใจเป็นพื้นฐานด้วย ไม่ใช่แค่มีพื้นที่หรือมีข้อมูลเท่านั้น แต่ต้องมีประเด็น มีกิจกรรม หรือบริบทแวดล้อมที่น่าสนใจประกอบด้วย (จารุวรรณ แก้วมะโน, 2566) ที่สำคัญการศึกษา (education) แตกต่างจากการศึกษาทางการเมือง (political literacy) ซึ่งต้องเกิดจากการแลกเปลี่ยน อภิปรายและมีปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น ดังนั้น ต่อให้มีโรงเรียน ห้องสมุด หรือสถานที่เรียนรู้เพิ่มมากขึ้นเท่าใด แต่หากปราศจากกิจกรรมกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ภายใต้ประเด็นปัญหาหรือความต้องการที่ผู้คนสนใจ กระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาสำนึกพลเมืองประชาธิปไตยย่อมเกิดขึ้นได้ยาก

ดังนั้น แม้รัฐธรรมนูญจะเปิดช่องในเรื่องการรวมกลุ่มของประชาชนในการมีส่วนร่วมอนุรักษ์ หรือจัดการตนเองไว้ แต่ในทางปฏิบัติประชาชนยังไม่มีพื้นที่ส่งต่อและรับมอบองค์ความรู้เกี่ยวกับวิธีการมีส่วนร่วมทางการเมืองมากนัก ทั้งยังขาดพื้นที่สำหรับฝึกฝนทักษะการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และหาทางออก ร่วมกันอย่างเหมาะสมตามหลักประชาธิปไตย ส่งผลให้การแสดงออกทางการเมืองที่พบเห็นอยู่บ่อยครั้ง จึงเป็นภาพการเดินขบวนของประชาชนเพื่อเรียกร้องให้ภาครัฐต้องหันกลับมาให้ความสนใจตอบสนอง บางอย่างแก่พวกเขาจริงๆ ที่ยังมีช่องทางการมีส่วนร่วมอื่นๆ อีก

โรงเรียนพลเมืองเป็นแนวคิดที่สถาบันพระปกเกล้า โดยสำนักส่งเสริมการเมืองภาคพลเมือง พัฒนาขึ้นบนข้อจำกัดเรื่องการศึกษาเพื่อสร้างสำนึกพลเมืองประชาธิปไตยสำหรับผู้ใหญ่ที่ผ่านมา ซึ่งพบว่ายังขาดประเด็นเนื้อหาการศึกษาทางการเมือง ขาดพื้นที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง โดยมีเป้าหมายเพื่อเปิดพื้นที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยและฝึกฝนทักษะ การแสดงออกให้แก่พลเมืองทุกช่วงวัยอย่างเหมาะสม โดยที่ผ่านมาพบว่าปฏิบัติการภายใต้โรงเรียน พลเมืองบางแห่งสามารถสร้างความเปลี่ยนแปลงได้อย่างเป็นรูปธรรม ทั้งในเรื่องสำนึกพลเมือง และการแก้ไขปัญหาในพื้นที่ เช่น โรงเรียนพลเมืองท่าศาลา จังหวัดนครศรีธรรมราช ในส่วนถัดไป ผู้วิจัยจึงนำแนวคิดเรื่องโรงเรียนพลเมือง ของสถาบันพระปกเกล้า มาทบทวนถึงหลักการวิธีการและ

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเพื่อวิเคราะห์ปัจจัยที่ทำให้โรงเรียนพลเมืองส่งเสริมต่อการสร้างสำนึกพลเมือง ประชาธิปไตยในกลุ่มประชากรวัยผู้ใหญ่ เพื่อพัฒนาเป็นข้อเสนอแนะต่อการจัดการศึกษาต่อไป

4. โรงเรียนพลเมืองกับการส่งเสริมการศึกษาในวัยผู้ใหญ่: กรณีศึกษาโรงเรียนพลเมืองท่าศาลา

จากข้างต้นจะเห็นได้ว่าการศึกษาผู้ใหญ่มีส่วนส่งเสริมต่อการพัฒนาประชาธิปไตยได้ หากกระบวนการเรียนรู้ถูกจัดขึ้นในลักษณะของการเปิดพื้นที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์ เพื่อพัฒนาทักษะต่างๆ ในการพัฒนาเพื่อการดำรงชีพและการอยู่ร่วมกันในสังคม ทว่าจากการศึกษา จะเห็นได้ว่าการศึกษาผู้ใหญ่อาจแบ่งออกได้เป็น 2 ลักษณะใหญ่ๆ คือ การศึกษาเพื่อพัฒนาทักษะอาชีพ กับการศึกษาเพื่อพัฒนาทักษะทางสังคม ในแง่นี้การศึกษาผู้ใหญ่ที่จะส่งเสริมต่อการสร้างสำนึกพลเมือง ประชาธิปไตยไม่ควรจำกัดเฉพาะการพัฒนาทักษะอาชีพเท่านั้น แต่ควรเป็นการศึกษาที่พัฒนาทักษะ การอยู่ร่วมกันในสังคมพร้อมๆ กับพัฒนาทักษะการมีส่วนร่วมพัฒนาแก้ไขปัญหา อย่างไรก็ตาม จากการศึกษา ชี้ให้เห็นว่า การศึกษาผู้ใหญ่โดยมากมักจะเน้นไปที่การพัฒนาอาชีพและการเข้าสังคมเป็นกิจกรรมยามว่าง ส่วนกิจกรรมที่ส่งเสริมทักษะในการมีส่วนร่วมแก้ไขปัญหาและพัฒนา ยังพบว่ามีไม่มากนัก แม้ปรากฏอยู่บ้าง ในรูปแบบของเวทีเสวนาและการรับฟังความคิดเห็นต่อนโยบายสาธารณะ ทว่าเวทีดังกล่าวก็ยังมิข้อจำกัด ในทางปฏิบัติ ทั้งเรื่องของการเปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายได้มีส่วนร่วม การมอบองค์ความรู้ที่จำเป็นต่อการ อภิปรายอย่างกว้างขวาง และความต่อเนื่องของโครงการ

“โรงเรียนพลเมือง” เป็นโครงการที่จัดทำขึ้นโดยสำนักส่งเสริมการเมืองภาคพลเมือง สถาบัน พระปกเกล้า โดยมีเป้าหมายเพื่อสร้างพื้นที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้และพัฒนาทักษะการมีส่วนร่วม ในระบอบประชาธิปไตยให้กับประชาชนในพื้นที่อย่างต่อเนื่อง ให้แก่ผู้สนใจในระดับตำบล อำเภอ โดย ไม่จำกัดเพศ วัย อายุ อาชีพ เชื้อชาติ ศาสนา สามารถเข้าศึกษาในโรงเรียนพลเมืองได้โดยไม่เสียค่าใช้จ่าย เพื่อพัฒนาความรู้และทักษะตามความต้องการของผู้เรียนพร้อมๆ กับพัฒนาทักษะทางสังคมและ การแสดงออกตามระบอบประชาธิปไตย ซึ่งมีความสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องการศึกษาสำหรับพลเมือง ในประชากรวัยผู้ใหญ่อย่างยิ่ง ดังนั้น บทความนี้จึงนำเอาแนวคิดโรงเรียนพลเมืองมาวิเคราะห์ร่วมกันเพื่อ ให้เห็นถึงกระบวนการจัดการศึกษาผู้ใหญ่ในลักษณะที่ส่งเสริมต่อการสร้างสำนึกพลเมืองประชาธิปไตย และการศึกษาตลอดชีวิต ผ่านกรณีศึกษาโรงเรียนพลเมืองท่าศาลา จังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งมีความเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นรูปธรรมเพื่อให้ทราบเงื่อนไขปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จที่เกิดขึ้น เพื่อพัฒนา ต่อยอดเป็นบทเรียนและข้อเสนอแนะต่อการส่งเสริมการศึกษาเพื่อสร้างสำนึกพลเมืองประชาธิปไตย ในวัยผู้ใหญ่ต่อไป

แนวคิดและเป้าหมายของโรงเรียนพลเมือง

โรงเรียนพลเมือง เกิดขึ้นภายใต้แนวคิดที่เชื่อว่าสังคมและประเทศชาติจะพัฒนาได้ก็ด้วยพลเมืองที่เข้มแข็ง ทว่าที่ผ่านมาการศึกษาเพื่อสร้างสำนึกพลเมืองผู้มีความกระตือรือร้นและเข้าไปมีส่วนร่วมโดยมากมักดำเนินการผ่านหลักสูตรการศึกษาในชั้นเรียน ส่วนผู้ใหญ่ที่อยู่นอกระบบการศึกษาโดยมากมักมีโอกาสด้านความรู้และการมีส่วนร่วมอยู่บ้าง ผ่านการอบรมรายวัน หรือระยะสั้น ซึ่งมีข้อจำกัดเรื่องความเพียงพอของเนื้อหา และความต่อเนื่องของกระบวนการ ส่งผลให้ภายหลังการอบรมมักไม่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นรูปธรรม ด้วยเหตุนี้ สถาบันพระปกเกล้า โดยสำนักส่งเสริมการเมืองภาคพลเมือง จึงจัดทำโครงการโรงเรียนพลเมืองขึ้น โดยมีเป้าหมายเพื่อสร้างพื้นที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้เสริมความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความสำคัญของพลเมืองและการมีส่วนร่วมทางการเมืองเพื่อสร้างความตระหนักและนำไปสู่การแสดงออกในการมีส่วนร่วมในระบอบประชาธิปไตยอย่างเหมาะสม

สำนักส่งเสริมการเมืองภาคพลเมือง สถาบันพระปกเกล้า ได้นำแนวคิดโครงการสร้างสำนึกพลเมือง (Project Citizen) ของศูนย์การศึกษาสำหรับพลเมือง Center for Civic Education (CCE) ประเทศสหรัฐอเมริกา มาปรับใช้เพื่อสร้างสำนึกพลเมืองประชาธิปไตยในโครงการโรงเรียนพลเมือง ซึ่งประกอบไปด้วยการถ่ายทอดความรู้ (knowledge) การพัฒนาทักษะ (skill) และการปรับทัศนคติให้มีแนวโน้ม (disposition) ส่งเสริมต่อการปกครองระบอบประชาธิปไตย ในการเคารพ ยอมรับความแตกต่างหลากหลาย รับผิดชอบและมีส่วนร่วม โดยทั้งหมดนี้จะเรียนรู้ผ่านการกำหนดนโยบายสาธารณะแบบมีส่วนร่วม 6 ขั้นตอน ประกอบด้วย การค้นหาปัญหาความต้องการ การเลือกปัญหา การกำหนดนโยบายของกลุ่ม การวางแผนปฏิบัติการ การนำเสนอแนวนโยบายต่อฝ่ายที่เกี่ยวข้อง และการประเมินผลโครงการ (ศูนย์การศึกษาสำหรับพลเมือง, 2549; สุภีร์ สมอนา, 2558) โครงการโรงเรียนพลเมืองนำกระบวนการกำหนดนโยบายสาธารณะทั้ง 6 ขั้นตอนมาปรับใช้เพื่อสร้างการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนที่อยู่นอกระบบการศึกษาผ่านการจัดทำข้อเสนอเชิงนโยบาย โดยดำเนินการร่วมกับกระบวนการเสวนา (deliberation) และการหาฉันทมติ (consensus) เพื่อสร้างความรู้ความตระหนักถึงศักยภาพของผู้เรียนในการมีส่วนร่วมพัฒนาแก้ไขปัญหาของชุมชน พร้อมๆ กับพัฒนาเครือข่ายคนในชุมชนให้เข้มแข็งขึ้นตามลำดับ ในนามของ “กลุ่มนักเรียนโรงเรียนพลเมือง” ผู้ที่จะกลายเป็นกำลังสำคัญในการมีส่วนร่วมกับภาคส่วนต่างๆ ในการพัฒนาและแก้ไขปัญหาของพื้นที่ต่อไป

นอกจากเป้าหมายและแนวคิดข้างต้น โรงเรียนพลเมือง ยังดำเนินการภายใต้หลัก 6 ประการ ประกอบด้วย 1. หลักแห่งการตอบสนองด้วยตนเอง โดยมุ่งเน้นพัฒนาศักยภาพของผู้เรียนในการดำเนินชีวิต และในการมีส่วนร่วมตามระบอบประชาธิปไตย 2. หลักความสามารถ โดยมุ่งสร้างให้ผู้เรียนตระหนักว่า

ตนมีความสามารถในการสร้างความเปลี่ยนแปลงได้ 3. หลักแห่งอำนาจและความร่วมมือ 4. หลักแห่งความสัมพันธ์ที่มุ่งสร้างความเปลี่ยนแปลงโดยไม่ทำลายความสัมพันธ์ 5. หลักแห่งเจตจำนงทางการเมืองและผลประโยชน์ทางการเมือง และ 6. หลักแห่งการลงมือปฏิบัติ (สถาบันพระปกเกล้า, 2565)

หลักสูตรของโรงเรียนพลเมือง

โดยหลักสูตรของโรงเรียนพลเมืองนั้น ออกแบบมาให้เป็นหลักสูตรการอบรมระยะยาว 5-6 เดือน เพื่อแก้ไขปัญหาของการอบรมระยะสั้นที่ทำให้มีระยะเวลาไม่เพียงพอต่อการถ่ายทอดความรู้และพัฒนาทักษะแก่ผู้เรียน และเพื่อให้เกิดกิจกรรมอย่างต่อเนื่องในพื้นที่ โดยเรียนเพียงอาทิตย์ละ 1 ครั้ง ณ สถานที่ที่ผู้เรียนเห็นพ้องต้องกัน และอาจเปลี่ยนสถานที่เรียนไปได้เรื่อยๆ ตามความสะดวกหรือตามรายวิชาที่เรียน เพื่อให้สอดคล้องกับบริบทในการประกอบอาชีพและความต้องการของผู้เรียนในพื้นที่ ส่วนเนื้อหาการเรียนรู้เป็นการผสมผสานกันระหว่างการเรียนในและนอกห้องเรียน ร่วมกับการศึกษาดูงานและการลงมือปฏิบัติจริง ครอบคลุม 3 กลุ่มรายวิชา คือ 1) กลุ่มวิชาแกนกลาง ซึ่งทุกที่ที่ต้องสอนเหมือนกัน ประกอบด้วย 5 รายวิชาคือ การเมืองการปกครองไทย รัฐธรรมนูญใกล้ตัว กฎหมายใกล้ตัว สิทธิชุมชนและการมีส่วนร่วมทางการเมือง 2) กลุ่มวิชาท้องถิ่น และ 3) กลุ่มวิชาเฉพาะ โดยกลุ่มวิชาที่ 2 และ 3 นั้น ผู้เรียนจะมีส่วนร่วมในการออกแบบด้วย เพื่อให้การเรียนรู้ตอบโจทย์ปัญหาและความต้องการของผู้เรียนอย่างแท้จริง โดยผู้สำเร็จการศึกษาจะต้องมีเวลาเรียนไม่ต่ำกว่าร้อยละ 75 ของเวลาเรียนทั้งหมด 105 ชั่วโมง และต้องมีส่วนร่วมในการเรียนการสอนที่แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของการเรียนรู้สุดท้ายผู้เรียนต้องทำโครงการพัฒนาหรือแก้ไขปัญหาชุมชน จึงจะถือว่าสำเร็จการศึกษาตามหลักสูตร (สถาบันพระปกเกล้า, 2565)

อย่างไรก็ตาม แม้จะได้ชื่อว่าโรงเรียนพลเมืองและมีการเรียนรู้บางส่วนเกิดขึ้นในห้องเรียน แต่ห้องเรียนในที่นี้ไม่ได้จำกัดรูปแบบว่าต้องเป็นห้องเรียนที่มีโต๊ะเก้าอี้ มีกระดานและครูผู้สอน แต่ห้องเรียนในที่นี้เกิดขึ้นได้ทุกที่ แม้แต่ใต้ต้นไม้ ในศาลาประชาคม ในวัด หรือที่ใดก็ได้ที่นักเรียนพลเมืองเห็นพ้องร่วมกันว่ามีความเหมาะสม ทั้งนี้เพราะหัวใจสำคัญของโรงเรียนพลเมืองอยู่ที่ “ผู้เรียน” “ประเด็น” และ “กระบวนการเรียนรู้” ที่เน้นการแลกเปลี่ยนต่อยอดเพื่อนำไปสู่บทเรียนในอันที่จะเป็นประโยชน์ต่อผู้เรียนและชุมชนต่อไป ดังนั้นผู้นำกระบวนการเรียนรู้จึงอาจเป็นผู้เรียนด้วยกันก็ได้ที่มีทักษะในการนำประเด็นพูดคุย เป็นปราชญ์ชาวบ้านหรือผู้มีประสบการณ์ก็ได้เช่นกัน ไม่จำเป็นต้องเป็นนักวิชาการอาจารย์มหาวิทยาลัยหรือเจ้าหน้าที่รัฐ เนื่องจากโรงเรียนพลเมืองจะเน้น “กระบวนการแลกเปลี่ยน” เป็นหลัก

กระบวนการเรียนรู้ของโรงเรียนพลเมืองและความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

กระบวนการเรียนรู้ในโรงเรียนพลเมืองนั้นพบว่า มีความพยายามเปิดโอกาสให้แก่ผู้เรียนได้เข้ามามีส่วนร่วมตลอดหลักสูตร โดยเริ่มตั้งแต่การเปิดโรงเรียนพลเมือง การกำหนดวันเวลาและสถานที่เรียน รายวิชาที่สนใจศึกษา ประเด็นปัญหาและโครงการสำหรับเรียนรู้ โดยสำนักส่งเสริมการเมืองภาคพลเมือง สถาบันพระปกเกล้า จะเปิดเวทีสร้างความเข้าใจความสำคัญของโรงเรียนพลเมืองและความเป็นพลเมืองให้แก่ผู้นำและคนในชุมชนก่อนเปิดรับสมัคร โดยแต่ละรุ่นรับจำนวนไม่เกิน 100 คน ตามความพร้อมและความต้องการของชุมชน โดยเมื่อเปิดโรงเรียนพลเมืองขึ้นแล้ว ผู้เรียนนำโดยศูนย์พัฒนาการเมืองภาคพลเมือง ของสถาบันพระปกเกล้า ประจำจังหวัดนั้นๆ จะนำกระบวนการกำหนดนโยบายสาธารณะ ทั้ง 6 ขั้นตอนมาปรับใช้ร่วมกับการเสวนาและหาฉันทมติ (consensus) เพื่อค้นหาประเด็นปัญหาและความต้องการสำหรับพัฒนาขึ้นเป็นรายวิชาในกลุ่มวิชาท้องถิ่น กลุ่มวิชาเฉพาะ ตลอดจนโครงการที่นักเรียนพลเมืองจะดำเนินการร่วมกันเป็นกรณีศึกษาเพื่อสำเร็จการศึกษาตามหลักสูตรต่อไป ส่งผลให้ประเด็นการเรียนรู้มีความสอดคล้องกับความต้องการและแตกต่างกันออกไปตามบริบทของแต่ละพื้นที่ เช่น โรงเรียนพลเมืองจังหวัดอุดรธานี มีรายวิชาท้องถิ่นเกี่ยวกับวิชาหนองหาร ที่ว่าด้วยเรื่องแหล่งน้ำจิตขนาดใหญ่เกินเนื้อที่กว่า 25,000 ไร่ ทำความเข้าใจเกี่ยวกับ สัตว์น้ำ นก ปลา และพันธุ์พืช ขณะที่ โรงเรียนพลเมืองของจังหวัดนครศรีธรรมราช ก็จะมีวิชาท้องถิ่นเกี่ยวกับการพัฒนาทรัพยากรทางทะเล เป็นต้น (สุกิริ์ สมอนา, 2558)

โดยการดำเนินการตามแผนนั้น จะมีศูนย์พัฒนาการเมืองภาคพลเมือง ของสถาบันพระปกเกล้า ประจำจังหวัดนั้นจะเป็นผู้ประสานงานหลัก แต่ในทุกขั้นตอนนั้นจะมีการเปิดพื้นที่ให้นักเรียนพลเมืองได้เข้ามามีส่วนร่วมด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในขั้นตอนของการจัดทำโครงการเพื่อสำเร็จหลักสูตร ที่ในทุกขั้นตอนนักเรียนพลเมืองจะต้องดำเนินการประสานและแก้ไขปัญหาตามแผนที่ขึ้นเรียนร่วมกัน กำหนดขึ้นด้วยตนเอง ตั้งแต่การร่วมกันอภิปรายปัญหาของชุมชน จากนั้นลงพื้นที่เก็บข้อมูลเพิ่มเติมและอภิปรายร่วมกันก่อนตัดสินใจเลือกประเด็นปัญหาที่คนส่วนใหญ่เห็นพ้องต้องกันว่าเป็นปัญหาสำคัญ จากนั้น อภิปรายถึงแนวทางการรับมือแก้ไขปัญหาที่มีแนวโน้มดำเนินการได้มากที่สุดมาขับเคลื่อนเป็นอันดับแรก โดยมีสถาบันพระปกเกล้าและศูนย์พัฒนาการเมืองภาคพลเมืองเป็นพี่เลี้ยงสนับสนุนความรู้ วิทยากร เครือข่าย และงบประมาณตามสมควร

ในงานเรื่องความเป็นพลเมืองของนักเรียนในโครงการโรงเรียนพลเมือง สถาบันพระปกเกล้า ของสุกิริ์ สมอนา (2558) ชี้ให้เห็นว่าภายใต้กระบวนการเรียนรู้ของโรงเรียนพลเมืองนั้นสามารถยกระดับความรู้ความเข้าใจและการแสดงออกของผู้เรียนให้มีลักษณะที่สอดคล้องกับการเป็นพลเมืองในระบอบ

ประชาธิปไตยได้ในระดับสูง ทั้งในเรื่องของการรับรู้ถึงสิทธิหน้าที่ตามรัฐธรรมนูญ ความตระหนักในบทบาทของตนตามรัฐธรรมนูญ และการมีจิตสำนึกต่อสาธารณะในฐานะพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยที่สามารถมีส่วนร่วมทางการเมืองได้ โดยไม่จำเป็นต้องรอเพียงความช่วยเหลือของภาครัฐเท่านั้น ในภาพรวมภายหลังเข้าร่วมโครงการผลการศึกษาพบว่า ผู้เรียนมีระดับความเป็นพลเมืองในระดับลงมือปฏิบัติ (active citizen) คิดเป็นร้อยละ 46.9 รองลงมาคือ ระดับตระหนักรู้ (concerned citizen) คิดเป็นร้อยละ 40.8 และระดับพึงพิง (client) คิดเป็นร้อยละ 12.2 จึงกล่าวได้ว่า ด้วยกระบวนการเรียนรู้ที่ผู้เรียนได้มีส่วนร่วมทุกขั้นตอน สุดท้ายแล้วแม้เมื่อการเรียนรู้ผ่านพ้นไป สิ่งที่โรงเรียนพลเมืองทิ้งไว้ในพื้นที่ก็คือ ความรู้เครือข่ายทักษะและประสบการณ์ที่ไม่อาจหาได้จากการเรียนรู้แค่ในชั้นเรียน

โรงเรียนพลเมืองท่าศาลา จังหวัดนครศรีธรรมราช

โรงเรียนพลเมืองท่าศาลา จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นหนึ่งในโรงเรียนพลเมืองที่มีความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นกับผู้เรียนและชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม โดยโรงเรียนพลเมืองแห่งนี้ เริ่มต้นดำเนินการในปี พ.ศ.2556 ในพื้นที่ อบต. ท่าศาลา โดยมีศูนย์พัฒนาการเมืองภาคพลเมือง ของสถาบันพระปกเกล้า จังหวัดนครศรีธรรมราช เป็นผู้ประสานงานและเป็นพี่เลี้ยงขับเคลื่อนกิจกรรมในระดับพื้นที่ โดยปัญหาที่นักเรียนพลเมืองท่าศาลาเลือกมาดำเนินการแก้ไขเป็นอันดับแรกก็คือ การกำจัดกองขยะซากปูกากปลา ตัวเล็กๆ บริเวณท่าเรือชายทะเลอันเกิดจากการคัดสัตว์ทะเลที่ไม่ได้ขนาดทิ้งสะสมกันไว้นานกว่า 10 ปี กระทั่งส่งกลิ่นเหม็นคลุ้งไปทั่วบริเวณ กระทั่งพ่อค้าแม่ค้าไม่ยอมเข้ามาซื้ออาหารทะเลสดจากท่าเรือนี้ กระทั่งต่อรายได้เศรษฐกิจครัวเรือนนำไปสู่ปัญหาหนี้สินโดยรวม

หลังจากจากผู้คนในชุมชนได้เข้ามาเรียนรู้และใช้โรงเรียนพลเมืองในการมีส่วนร่วมพัฒนาแก้ไขปัญหาในชุมชนของตนเองผ่านการทำกิจกรรมต่างๆ ส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงใน 4 มิติ คือ

- 1) มิติตามความเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย** ข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่มย่อยนักเรียนพลเมืองท่าศาลา ระบุว่า กระบวนการของโรงเรียนพลเมือง ทำให้พวกเขาได้รับความรู้หลายเรื่องจากเดิมที่ไม่เคยรู้มาก่อน ได้รับการพัฒนาทักษะและตระหนักถึงศักยภาพของตนเองในการมีส่วนร่วมกับภาครัฐได้หลายระดับและหลากหลายรูปแบบ กระทั่งเกิดความมั่นใจ เห็นคุณค่าของตนเองและกล้าที่จะแสดงออกมากขึ้น
- 2) มิตีการมีส่วนร่วม** นักเรียนพลเมืองระบุว่าโรงเรียนพลเมืองทำให้พวกเขาได้รวมกลุ่มกัน ได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ และสามารถแสดงออกในการมีส่วนร่วมได้อย่างเหมาะสมในฐานะพลเมืองนำไปสู่ก้าวแรกในการแก้ไขปัญหาของชุมชนที่สะสมมานานและไม่คิดว่าจะแก้ไขได้
- 3) มิตีของการแก้ไขปัญหา** จากจุดเริ่มต้นของนักเรียนพลเมืองในการสำรวจรวบรวมข้อมูล สำรวจความคิดเห็น และรณรงค์เชิญชวนผู้คนในชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมแก้ไขปัญหาอย่างจริงจังด้วยตนเอง นำโดยนักเรียนพลเมือง

ในการร่วมกันคัดแยกส่งคืนสัตว์น้ำที่ไม่ได้ขนาดกลับสู่ทะเลแทนการทิ้งไว้ข้างทางเช่นแต่ก่อน ร่วมกับทำน้ำหมักจากขยะเปียก และสุดท้ายคือประสานไปยัง อบต.ท่าศาลา ให้ดำเนินการฝังกลบขยะสัตว์น้ำ กองใหญ่ดังกล่าว ปฏิบัติการแก้ไขปัญหามีส่วนร่วมและต่อเนื่องของประชาชนในพื้นที่นี้เองจึงนำมาซึ่งความสำเร็จที่เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม 4) **มิติของการพัฒนาอย่างยั่งยืน** สืบเนื่องจากความสำเร็จในการแก้ไขปัญหาชุมชนที่สะสมมานาน ส่งผลให้คนในชุมชนยอมรับนักเรียนพลเมืองและยินดีให้ความร่วมมือในกิจกรรมอื่นๆ นำไปสู่การรวมกลุ่มของคนในชุมชนหมู่ที่ 7 ที่ต่อมาได้สร้างแรงบันดาลใจให้แก่ชุมชนใกล้เคียงที่ไม่ได้เป็นนักเรียนพลเมือง อาทิ หมู่ที่ 5 และ หมู่ที่ 14 ในการแสดงออกและมีส่วนร่วมกันเพื่อพัฒนาชุมชนอย่างมีส่วนร่วม อันเป็นจุดตั้งต้นสำคัญในการพัฒนาและแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมอย่างจริงจัง อันนำไปสู่การพัฒนาเศรษฐกิจระดับฐานราก ยกระดับคุณภาพชีวิตเศรษฐกิจและสังคมอย่างเป็นรูปธรรมและยั่งยืน ในรูปแบบของการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในเวลาต่อมา ส่งผลให้ อบต.ท่าศาลา กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่ขึ้นชื่อของตำบลท่าศาลาในปัจจุบัน ทั้งยังได้รับเลือกให้เป็นพื้นที่คาร์บอนเครดิตของกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในปี 2566 (นักเรียนพลเมืองท่าศาลา, การสื่อสารส่วนบุคคล, 22-25 พฤศจิกายน 2566; ศูนย์สร้างจิตสำนึกนิเวศวิทยา สจน., 2566)

5. บทวิเคราะห์โรงเรียนพลเมืองกับการสร้างสำนึกพลเมืองในวัยผู้ใหญ่

จากข้างต้นจะเห็นได้ว่ากระบวนการเรียนรู้ของโรงเรียนพลเมืองมีความสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องการจัดการศึกษาผู้ใหญ่ตามแนวทาง Andragogy ที่ Knowles เสนอไว้ ครอบคลุมประเด็นเป้าหมายในการพัฒนาตนเอง การเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ การสร้างศักยภาพ การดึงความพร้อม และการสร้างแรงบันดาลใจจากภายใน เนื่องด้วยเนื้อหาและกระบวนการเรียนรู้ของโรงเรียนพลเมืองนั้นมีลักษณะที่ตั้งอยู่บนความสนใจของผู้เรียนและปัญหาของชุมชนเป็นหลัก (area based learning) ประกอบกับกระบวนการเรียนรู้ที่เน้นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้พร้อมๆ กับเปิดพื้นที่ปฏิบัติการเรียนรู้ผ่านการลงมือปฏิบัติในการพัฒนาและแก้ไขปัญหาชุมชน จึงส่งผลให้โครงการโรงเรียนพลเมืองมีวิธีการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับแนวทางการส่งเสริมการศึกษาผู้ใหญ่ อย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัติโรงเรียนพลเมืองไม่ได้ใช้วิธีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพียงอย่างเดียวแต่ผสมผสานกันระหว่างกระบวนการอบรมตามแนวทางการศึกษาแบบ Pedagogy และกระบวนการฝึกปฏิบัติโดยมีผู้สอนแสดงบทบาทเป็นผู้อำนวยความสะดวกการเรียนรู้ตามแนวทาง Andragogy โดยจัดวางรูปแบบการสอนทั้งสองประเภทในสัดส่วนที่เหมาะสม เน้นการอบรมเฉพาะในประเด็นการเรียนรู้ใหม่ๆ เพื่อสร้างความเข้าใจหลักการพื้นฐาน จากนั้นจัดให้มีการฝึกปฏิบัติควบคู่กันไปผ่านการแก้ไขปัญหาที่ผู้เรียนเผชิญในชีวิตจริง

จากข้างต้น จะเห็นได้ว่าเนื้อหาและกระบวนการเรียนรู้ของโรงเรียนพลเมืองนั้น ไม่เพียงแต่จะสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องการจัดการศึกษาผู้ใหญ่เท่านั้น แต่ยังสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องการศึกษาเพื่อสร้างสำนึกพลเมืองประชาธิปไตยอย่างยิ่ง ดังจะเห็นได้ว่ากระบวนการของโรงเรียนพลเมือง สอดคล้องกับข้อสรุปเกี่ยวกับการศึกษาเพื่อสร้างสำนึกพลเมืองประชาธิปไตยที่ผู้เขียนสรุปไว้ในแผนภาพที่ 1 ซึ่งประกอบด้วย หลัก 6 ประการ เริ่มต้นจากการสร้างความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง พร้อมกับปลูกฝังความเข้าใจคุณค่าประชาธิปไตย คุณลักษณะและทักษะของพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยที่เหมาะสมเพื่อนำไปสู่การแสดงออกในการมีส่วนร่วมด้วยความรับผิดชอบและมีวิจารณ์ญาณ (justice oriented) โดยโรงเรียนพลเมืองมีเครื่องมือสำคัญในการสร้างความรู้ความเข้าใจและสำนึกพลเมืองประชาธิปไตยขึ้นสำคัญคือการเปิดพื้นที่เพื่อสร้างบทสนทนาการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และนำกระบวนการฉันทมติ (consensus) มาเป็นกลไกสำคัญเพื่อให้ทุกฝ่ายยอมรับข้อสรุปร่วมกันได้

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าโรงเรียนพลเมืองจะมีเงื่อนไขปัจจัยที่สอดคล้องกับกระบวนการศึกษาผู้ใหญ่และการศึกษาเพื่อสร้างสำนึกพลเมืองประชาธิปไตย ทว่าในทางปฏิบัติพบว่ามีเงื่อนไขปัจจัยอย่างน้อย 6 ประการที่ช่วยสนับสนุนให้โรงเรียนพลเมืองมีศักยภาพในการส่งเสริมสำนึกพลเมืองประชาธิปไตย การศึกษาผู้ใหญ่และการศึกษาตลอดชีวิต ตลอดจนส่งเสริมต่อการพัฒนาประชาธิปไตยในเรื่องความรับผิดชอบและการมีส่วนร่วมอย่างเหมาะสม ประกอบด้วย

ประการแรก สร้างแกนนำ

ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่าแม้โดยหลักสูตรของโรงเรียนพลเมืองดูเหมือนว่าผู้เรียนจะมีบทบาทเข้าไปมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน ทว่าในทางปฏิบัติยังจำเป็นต้องมีแกนนำในระดับชุมชนทำหน้าที่คอยเชื่อมต่อและเกาะเกี่ยวการทำกิจกรรมต่างๆ ของนักเรียนพลเมืองเข้าด้วยกัน ที่สำคัญต้องมีแกนนำที่แสดงบทบาทเป็นผู้ประสานงานหลัก เพื่อเชื่อมต่อเนื้อหาและประสานงานกับภาคส่วนต่างๆ รวมไปถึงให้ข้อเสนอแนะต่อแกนนำในระดับพื้นที่ ซึ่งในที่นี้ก็คือ ศูนย์พัฒนาการเมืองภาคพลเมืองของสถาบันพระปกเกล้า ซึ่งมีอยู่ทุกจังหวัด

ประการที่สอง กรอบแนวคิดและเนื้อหาที่ชัดเจน

โรงเรียนพลเมืองมีเป้าหมายชัดเจนว่าไม่ทิ้งการเมืองไว้ข้างหลัง แต่มุ่งบูรณาการให้การเมืองเป็นส่วนหนึ่งในการดำเนินชีวิต ส่งผลให้กรอบแนวคิดและเนื้อหาของโรงเรียนพลเมืองมีความชัดเจนในการส่งเสริมการศึกษาทางการเมือง (political literacy) เพื่อยกระดับสำนึกและการแสดงออกไปสู่พลเมืองในระบอบประชาธิปไตย เมื่อจุดตั้งต้นเป็นที่ชัดเจนว่าเป็นการเรียนรู้ทางการเมือง และต้องการเสริมทักษะการแสดงออกและการมีส่วนร่วมทางการเมืองในระบอบประชาธิปไตยมาตั้งแต่แรก ส่งผลให้การออกแบบ

เนื้อหาและกิจกรรมมุ่งเน้นไปที่การเปิดพื้นที่และนำกระบวนการอภิปรายแลกเปลี่ยนเรียนรู้มาเป็นเครื่องมือหลักในการเรียนรู้ การเรียนรู้ในโรงเรียนพลเมืองจึงไม่ได้จำกัดไว้เฉพาะการฝึกอาชีพเท่านั้น แต่ยังครอบคลุมการพัฒนาทักษะการแสดงออกของพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยอีกด้วย อาทิ ทักษะในการเก็บข้อมูล วิเคราะห์ วิพากษ์ วิจารณ์ แลกเปลี่ยน รับฟัง และตัดสินใจเลือกอย่างมีวิจารณญาณ บนฐานข้อมูล อันเป็นคุณลักษณะของพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยที่จะส่งเสริมต่อการมีส่วนร่วมในระบอบประชาธิปไตยที่มีคุณภาพได้

ประการที่สาม ชุมชนแห่งการเรียนรู้

ด้วยตัวกิจกรรมที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องโดยตั้งอยู่บนการพัฒนาคุณภาพชีวิตและมีประเด็นปัญหาในชุมชนเป็นหลักจึงทำให้โรงเรียนพลเมืองไม่ใช่แค่พื้นที่หรือสิ่งปลูกสร้าง แต่เป็น “ชุมชนแห่งการเรียนรู้” เพราะโรงเรียนพลเมืองไม่ได้ยึดติดกับการมี “สถานที่” แต่มองว่าการเรียนรู้จะเกิดขึ้นได้จากการพูดคุยของกลุ่มคน ในแง่การมีกิจกรรมจึงสำคัญกว่าการมีสถานที่ จุดนี้เองที่ทำให้โรงเรียนพลเมืองแตกต่างออกไปจากห้องสมุดที่แม้จะมุ่งส่งเสริมการอ่านแต่ก็ต้องเผชิญกับความท้าทายอย่างมากในการทำให้ผู้คนสนใจอยากเข้าไปอ่านหนังสือในห้องสมุด

ประการที่สี่ กระบวนการเรียนรู้แบบบูรณาการ

นอกจากจะเปิดพื้นที่ให้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้แล้ว โรงเรียนพลเมืองยังมีการบูรณาการการเรียนรู้ที่บูรณาการกันระหว่างเนื้อหา ทักษะ ประเด็น และการขับเคลื่อน โดยผู้เรียนจะได้รับโอกาสให้มีส่วนร่วมในการกำหนดประเด็นที่ต้องการเรียนรู้ พัฒนาทักษะ รวมไปถึงประเด็นปัญหาและความต้องการ เพื่อนำไปอภิปรายหาทางออกที่ทุกฝ่ายยอมรับร่วมกันได้ โดยก่อนการอภิปรายนั้นผู้เรียนจะได้รับการเสริมองค์ความรู้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องตลอดจนทักษะที่จำเป็นในการอภิปราย อาทิ ทักษะในการเก็บรวบรวมข้อมูล วิเคราะห์ แยกแยะเหตุผล อภิปรายกับผู้อื่นได้อย่างมีอารยะ มีทักษะในการประนีประนอม เปิดใจกว้างรับฟัง หาค้นหาคำตอบร่วมกัน ตลอดจน สามารถเปรียบเทียบและประเมินเรื่องราวต่างๆ ได้อย่างมีวิจารณญาณ โดยโรงเรียนพลเมืองจะเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้นำความรู้และทักษะที่ได้รับมาปรับใช้ในการพัฒนาและแก้ไขปัญหาที่ผู้เรียนสนใจผ่านการทำโครงการเพื่อสำเร็จการศึกษาต่อไป ในแง่ผู้เรียนจึงไม่เพียงแต่จะได้รับการเสริมองค์ความรู้เท่านั้น แต่ยังสามารถมีโอกาสพัฒนาทักษะการเป็นพลเมืองประชาธิปไตยหลายด้านผ่านการปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่นด้วยวิถีประชาธิปไตยที่ยึดหลักเหตุผล ข้อมูล การรับฟัง แลกเปลี่ยน วิเคราะห์วิจารณ์และใช้วิจารณญาณในการตัดสินใจ อันเป็นคุณลักษณะที่พึงปรารถนาของพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย

ประการที่ห้า ไม่หนีปัญหา

จากเป้าหมายและวิสัยทัศน์ที่มีความชัดเจนในการพัฒนาพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย จึงทำให้โรงเรียนพลเมืองมีลักษณะบูรณาการกันระหว่างเป้าหมายในการพัฒนาศักยภาพและความสามารถของผู้เรียนกับการพัฒนาทักษะการเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย โรงเรียนพลเมืองจึงไม่อาจหลีกเลี่ยงหนีปัญหา หรือละทิ้งการเมืองไว้เบื้องหลังการวิเคราะห์ที่ได้ และเลือกที่จะนำปัญหาของคนในชุมชนมาเป็นตัวตั้งเพื่อดึงดูดความสนใจให้ผู้คนสนใจเข้าร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ซึ่งเรื่องดังกล่าวการเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ผู้เรียนรู้สึกว่ากำลังพูดคุยในสิ่งที่จับต้องได้และจะเป็นประโยชน์แก่พวกเขาในอนาคต เมื่อเป็นเช่นนั้นกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่พูดคุยจึงมีโอกาสดังกล่าวได้รับการยอมรับและขับเคลื่อนอย่างต่อเนื่องได้ ซึ่งช่วยสร้างแรงบันดาลใจที่จะนำไปสู่การศึกษาตลอดชีวิตของผู้เรียนได้ แม้จะสำเร็จการศึกษาตามหลักสูตรแล้วก็ตาม

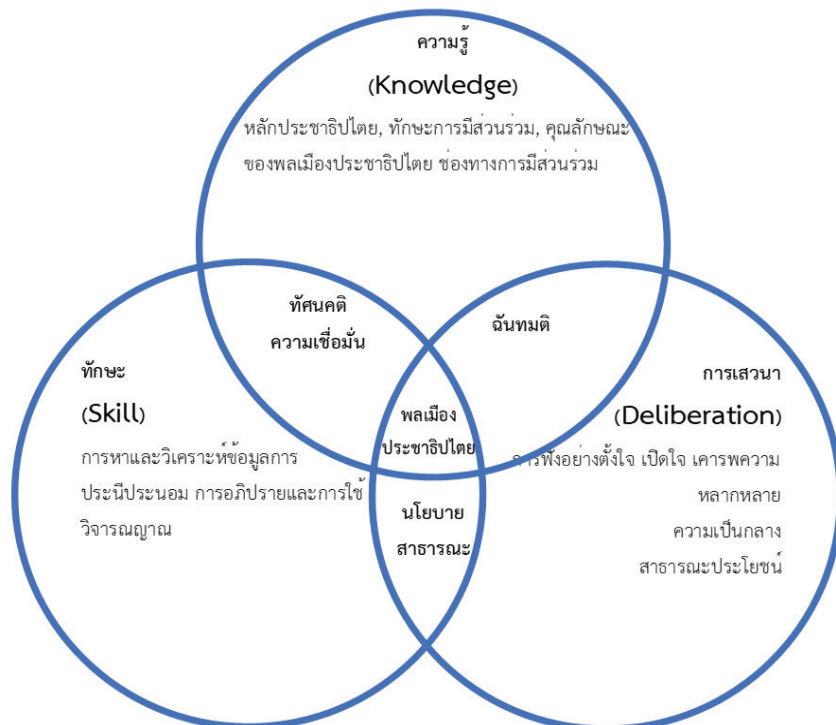
ประการที่หก เรียนรู้ผ่านการลงมือปฏิบัติ

การเรียนรู้ในโรงเรียนพลเมืองที่นำเอาประเด็นปัญหาความต้องการของผู้เรียนมาเป็นจุดตั้งต้นในการสนทนาและพัฒนาทักษะความเป็นพลเมืองมีส่วนร่วมในระบอบประชาธิปไตยนั้น มีส่วนสำคัญอย่างยิ่งที่ทำให้การเรียนรู้ในโรงเรียนพลเมืองไม่ใช่การเรียนรู้ที่ตั้งอยู่บนแนวคิดทฤษฎีเพียงอย่างเดียว แต่เป็นการเรียนรู้ผ่านการลงมือปฏิบัติ อาทิ ผ่านการอภิปรายร่วมกับเพื่อน การแสวงหาหนทางแก้ไข ปัญหาที่ผู้เรียนจะสามารถเริ่มลงมือปฏิบัติด้วยตนเองได้ โดยไม่จำเป็นต้องฝากความหวังทั้งหมดเอาไว้ที่หน่วยงานภาครัฐเพียงฝ่ายเดียว ซึ่งปฏิบัติการเหล่านี้มีส่วนส่งเสริมต่อการฝึกฝนทักษะการแสดงออกของพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย ในอันที่จะนำไปสู่การสร้างภาพลักษณ์ในศักยภาพของผู้เรียนในการแสดงออกและมีส่วนร่วมทางสังคมการเมืองได้

กล่าวโดยสรุปได้ว่า โรงเรียนพลเมือง เป็นกลไกที่สามารถส่งเสริมการศึกษาเพื่อสร้างสำนึกพลเมืองประชาธิปไตยในกลุ่มประชากรวัยผู้ใหญ่ได้ ในแง่ของการเสริมองค์ความรู้ พัฒนาทักษะ และปรับทัศนคติของประชาชนให้เกิดความเข้าใจหลักการประชาธิปไตยอย่างถูกต้องและสามารถแสดงออกซึ่งการมีส่วนร่วมได้อย่างเหมาะสม ปฏิบัติการของโรงเรียนพลเมืองดังกล่าวมีความสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องการศึกษาผู้ใหญ่ (Andragogy) และการศึกษาเพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมของพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย กระบวนการเรียนรู้ผ่านการลงมือปฏิบัติในการกำหนดนโยบายสาธารณะ และสนับสนุนให้เกิดการพัฒนาแก้ไขปัญหาโดยคนในชุมชนเองเป็นหลักนั้นนับว่าเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้โรงเรียนพลเมืองแตกต่างออกไปจากการเปิดพื้นที่เรียนรู้ในลักษณะของห้องสมุด หรือการเปิดศูนย์ฝึกอาชีพทั้งในแง่ของเนื้อหาและกระบวนการเรียนรู้ ความสำเร็จของโรงเรียนพลเมืองส่วนหนึ่งเกิดขึ้นเพราะ

ความสามารถในการบูรณาการกระบวนการมีส่วนร่วมเข้ากับการพัฒนาแก้ไขปัญหา และตอบสนองความต้องการของผู้เรียนได้อย่างเป็นรูปธรรม เพราะโรงเรียนพลเมืองไม่ได้มุ่งสอนแค่เรื่องการมีส่วนร่วมเพียงอย่างเดียวแต่ยังมีความพยายามตอบสนองทั้งการพัฒนาศักยภาพส่วนบุคคลในการเสริมความรู้ด้านอาชีพ พัฒนาบุคลิกภาพของผู้คน ไปพร้อมๆ กับส่งเสริมการเรียนรู้เรื่องการมีส่วนร่วมทางการเมืองด้วย ผ่านกิจกรรมต่างๆ ของโรงเรียนพลเมืองที่เปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้ฝึกฝนทักษะการแสดงออกและการมีส่วนร่วมตามหลักประชาธิปไตย การบูรณาการปัญหาที่พบเจอเข้ากับกระบวนการหาทางออกโดยผู้เรียนของโรงเรียนพลเมือง

แม้ว่าความสำเร็จที่เกิดขึ้นจะเริ่มต้นจากจุดเล็กๆ แต่สุดท้ายความเปลี่ยนแปลงสำคัญที่เกิดขึ้นกับนักเรียนพลเมืองก็นับเป็นจุดตั้งต้นสำคัญในการผลักดันและสร้างแรงบันดาลใจให้แก่ผู้อื่นตระหนักในศักยภาพของตนเองและต้องการเข้ามามีส่วนร่วมบ้าง แม้จะไม่ใช่กับนักเรียนพลเมืองก็ตาม เนื่องจากเล็งเห็นประโยชน์ที่เกิดขึ้น ทำให้โรงเรียนพลเมืองสามารถส่งเสริมต่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตได้ไม่เพียงเท่านั้นความต่อเนื่องและเครือข่ายประชาชนที่มีความกระตือรือร้นที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมจัดการปัญหาต่างๆ ยังนับเป็นปัจจัยที่ช่วยส่งเสริมให้เกิดการปรับเปลี่ยนสภาพแวดล้อมและวัฒนธรรมการมีส่วนร่วมทางการเมืองให้แก่สมาชิกคนอื่นๆ ในสังคม อันมีส่วนสำคัญต่อการส่งเสริมคุณภาพประชาธิปไตยในระยะยาว

7. บทสรุป

กล่าวโดยสรุปได้ว่า การศึกษาผู้ใหญ่ที่มีความสัมพันธ์กับการศึกษาเพื่อสร้างสำนึกพลเมืองประชาธิปไตย ในแง่ที่ใหญ่คือสภาพแวดล้อมที่มีปฏิสัมพันธ์กับเด็กเยาวชนและโครงสร้างทางสังคม การเมืองกลุ่มใหญ่ การแสดงออกของประชากรในวัยผู้ใหญ่ที่มีความสำคัญต่อการพัฒนาการเมืองและคุณภาพชีวิต อย่างไรก็ตาม การศึกษาผู้ใหญ่ก็แตกต่างออกไปจากการจัดการศึกษาสำหรับเด็ก เนื่องจากต้องคำนึงถึง เป้าหมายและประสบการณ์ของผู้ใหญ่ที่แตกต่างจากเด็ก รวมไปถึงข้อจำกัดเรื่องการประกอบอาชีพและการดำเนินชีวิตที่ทำให้ผู้ใหญ่จำนวนมากเลือกที่จะไม่เข้าสู่ระบบการศึกษาอีก การจัดการศึกษาผู้ใหญ่จึงต้องคำนึงถึงเงื่อนไขเรื่องเป้าหมายในชีวิต ความเป็นอิสระ ประสบการณ์ ความพร้อมและประโยชน์จากการศึกษาเรียนรู้เพิ่มเติมเพื่อสร้างแรงจูงใจให้แก่ผู้เรียนในวัยผู้ใหญ่เข้าสู่การศึกษาอีกครั้งและยินดีที่จะเรียนรู้ตลอดชีวิต

อย่างไรก็ตาม การศึกษาเพื่อสร้างสำนึกพลเมืองประชาธิปไตยก็แตกต่างออกไป แม้ว่ากระบวนการเรียนรู้ในการศึกษาผู้ใหญ่ที่ควรเน้นใช้รูปแบบการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อเพิ่มพูนประสบการณ์เป็นหลักจะสอดคล้องกับการศึกษาเพื่อสร้างสำนึกพลเมืองประชาธิปไตยอยู่บ้าง แต่ก็เฉพาะในส่วนองวิธีการ การจัดการศึกษาผู้ใหญ่ให้สอดคล้องต่อการสร้างสำนึกพลเมืองประชาธิปไตยจำเป็นต้องพิจารณาเรื่องเนื้อหาและหลักการประกอบกัน กล่าวคือ ต้องเสริมความรู้ความเข้าใจเรื่องคุณค่าประชาธิปไตยทักษะการแสดงออกอย่างเป็นประชาธิปไตย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องความรับผิดชอบ การมีส่วนร่วม และการตัดสินใจอย่างมีวิจารณญาณ

โรงเรียนพลเมือง ของสถาบันพระปกเกล้า นับเป็นโครงการหนึ่งที่มีกระบวนการเรียนการสอนและเนื้อหาการเรียนรู้ที่ไม่เพียงแต่สนับสนุนต่อการศึกษาผู้ใหญ่และการศึกษาตลอดชีวิตเท่านั้น แต่ยังสนับสนุนต่อการศึกษาเพื่อสร้างสำนึกพลเมืองประชาธิปไตยอย่างยิ่ง เนื่องจากโรงเรียนพลเมืองนั้นให้ความสำคัญกับการการเรียนรู้ทางการเมือง พยายามเปิดพื้นที่สร้างกิจกรรมที่ผู้เรียนสามารถประยุกต์ใช้แนวคิดทฤษฎีที่ได้รับมาจากชั้นเรียนหรือจากการแลกเปลี่ยน สู่การลงมือปฏิบัติเพื่อแก้ไขปัญหา พัฒนาชุมชน ในประเด็นที่ผู้เรียนต้องการ ผ่านการทำโครงการพัฒนาพื้นที่ ซึ่งสุดท้ายแล้วผู้เรียนจึงไม่เพียงแต่ได้รับความรู้เท่านั้น แต่ยังได้ฝึกฝนทักษะการแสดงออกอย่างเป็นประชาธิปไตย โดยความสำเร็จที่เกิดขึ้นจากการดำเนินโครงการนั้นเอง จะกลายเป็นแรงหนุนเสริมผลักดันให้ผู้เรียนเห็นคุณค่าของการศึกษาเรียนรู้เพิ่มเติมและนำไปสู่การเรียนรู้ตลอดชีวิตได้อย่างมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

บทความนี้มีความเห็นว่า หากต้องการส่งเสริมสำนักพลเมืองประชาธิปไตยและส่งเสริมการศึกษาผู้ใหญ่ให้มีประสิทธิภาพ ได้รับความสนใจอย่างต่อเนื่อง กระทั่งประสบความสำเร็จในการส่งเสริมสังคมแห่งการเรียนรู้และการเรียนรู้ตลอดชีวิตได้อย่างแท้จริง พร้อมๆ กับสร้างวัฒนธรรมประชาธิปไตย และปฏิวัติทัศนคติทางการเมืองใหม่ให้แก่ผู้ใหญ่ในสังคมในการมีส่วนร่วมทางการเมืองนั้น การส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิต ควรพิจารณาเงื่อนไขปัจจัยดังต่อไปนี้ 1) การศึกษาเพื่อสร้างสำนักพลเมือง จำเป็นต้องเรียนรู้ผ่านประเด็นปัญหาและความต้องการ การศึกษาทางการเมือง (political literacy) จึงเป็นสิ่งสำคัญ เพื่อให้การพัฒนาทางสังคมเศรษฐกิจและการเมืองไปด้วยกัน 2) สร้างพื้นที่เรียนรู้ให้กลายเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ โดยอาจพิจารณาปรับเปลี่ยนกิจกรรมในพื้นที่เรียนรู้ให้มากขึ้น เพราะพื้นที่ที่ปราศจากกิจกรรม ย่อมไม่ดึงดูดให้ผู้คนเข้าไปมีส่วนร่วมคิดแลกเปลี่ยนและร่วมขับเคลื่อนเพื่อการพัฒนา 3) บูรณาการเนื้อหาทักษะ ประเด็น และการขับเคลื่อนเข้าด้วยกัน โดยมีเป้าหมายเป็นการส่งเสริมพลเมืองที่มีวิจรรย์ญาณในการคิดพิจารณา โดยมีปัญหาและความต้องการของชุมชนเป็นตัวตั้ง 4) สนับสนุนให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ผ่านการอภิปรายปัญหาต่างๆ ด้วยวัฒนธรรมประชาธิปไตย และ 5) สนับสนุนการเรียนรู้ผ่านการลงมือปฏิบัติในประเด็นปัญหาและความต้องการที่ผู้เรียนสนใจอย่างแท้จริง

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- กรมส่งเสริมการปกครองท้องถิ่น. (2565, 16 ตุลาคม). รายชื่อโรงเรียนสังกัดองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น.
https://www.dla.go.th/upload/document/type2/2022/10/28200_2_1665569371994.pdf?time=1665639522911
- กระทรวงศึกษาธิการ, สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (2552). ข้อเสนอการปฏิรูปการศึกษาในทศวรรษที่สอง. สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา
- กระทรวงศึกษาธิการ, สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (2560). แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2560–2579. พริกหวานกราฟฟิค.
- กระทรวงศึกษาธิการ, สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (2564) การติดตามและประเมินผลการจัดการศึกษาเพื่อการเรียนรู้ตลอดชีวิตของประเทศไทย. พริกหวานกราฟฟิค.
- กรมพล ท่องธรรมชาติ, ดำรงค์ ฐานดี และ ดำรง ธรรมารักษ์. (2557). แบบเรียนรายวิชาหน้าที่พลเมืองวัฒนธรรมและการดำเนินชีวิตในสังคม ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4-6. อักษรเจริญทัศน์.
- โคราชคนอีสาน. (2558). ศูนย์การเรียนรู้ถูกทิ้งร้าง. <https://koratdaily.com/blog.php?id=2955>
- จารุวรรณ แก้วมะโน. (2566). การเรียนรู้คุณค่าประชาธิปไตยของนักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย [วิทยานิพนธ์ปริญญาคุชฎบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย] Chulalongkorn University Intellectual Repository (CUIR). <https://digital.car.chula.ac.th/chulaetd/10719/>
- ชนันภรณ์ อารีกุล. (2563). การศึกษาและการเรียนรู้ตลอดชีวิต: แนวคิด หลักการ และสาระสำคัญ. สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ดุชนิ ดำมี. (2557). การศึกษาตลอดชีวิต : พัฒนาสังคมไทยสู่สังคมแห่งการเรียนรู้. วารสารมหิตล, 1(2),12-30.
- เดอะแอคทีฟ (The Active). (2023). สภาการศึกษาฯ เผย 10 ปีที่ผ่านมา พบ บ้านเรียน เพิ่มขึ้นกว่า 20 %. ไทยพีบีเอส. <https://theactive.net/news/learning-education-20230109/>
- ถวิลวดี บุรีกุล และ รัชวดี แสงมเหหมัด. (2557). ค่านิยม วัฒนธรรม และอุดมภูมิประชาธิปไตยไทย. สถาบันพระปกเกล้า.
- ศูนย์สร้างจิตสำนึกนิเวศวิทยา สจน. (2566). เปิดรายชื่อ 99 ป่าชุมชนคาร์บอน 1.6 แสนไร่ที่ ทช. จัดสรรให้บริษัท. THECITIZEN.PLUS. <https://thecitizen.plus/node/87673>

- ปริญญญา เทวานฤมิตรกุล. (2559). *การศึกษาเพื่อสร้างพลเมือง (Civic Education)*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- พททิสาน ชุมพล, ม.ร.ว. (2548). *ระบบการเมือง : ความรู้เบื้องต้น*. สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ (ฉบับที่ 4) พ.ศ. 2562. (2562, 1 พฤษภาคม). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 136 ตอนที่ 57ก. น. 49-53.
- พระราชบัญญัติส่งเสริมการเรียนรู้ พ.ศ. 2566. (2566, 19 มีนาคม). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 140 ตอนที่ 20ก. น. 60-72.
- พันธ์ศักดิ์ แสนพรมมา, สุชาติ ลีตระกูล, แสงระวี ณ ลำพูน และ กัมพล ไชยนันท์. (2562). รูปแบบการบริหารจัดการของศูนย์การเรียนรู้ชุมชนเพื่อส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ ของประชาชนในจังหวัดพะเยา. *วารสารนาคบุตรปริทรรศน์ มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช*, 11(2), 168-177.
- วีระ สมบูรณ์. (2561). *ทฤษฎีการเมืองกับความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ*. Way of Book.
- สถาบันพระปกเกล้า, สำนักส่งเสริมการเมืองภาคพลเมือง. (2565). *คู่มือโรงเรียนพลเมือง*. https://sites.google.com/kpi.ac.th/kpi-oppp/oppp?read_current=1
- สุภีร์ สมอนา. (2558). *ความเป็นพลเมืองของนักเรียนในโครงการโรงเรียนพลเมืองสถาบันพระปกเกล้า*. สำนักส่งเสริมการเมืองภาคพลเมือง สถาบันพระปกเกล้า.
- รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2560. (2560, 6 เมษายน). *ราชกิจจานุเบกษา*. เล่ม 134 ตอนที่ 40ก. น. 1-90.
- สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร. (2558). *ความเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย*. สำนักการพิมพ์สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร.
- ศูนย์การศึกษาสำหรับพลเมือง ประเทศสหรัฐอเมริกา (CCE). (2549). *Project Citizen* [โครงการสร้างสำนึกพลเมือง]. สถาบันพระปกเกล้า.
- ศูนย์วิจัยและสนับสนุนเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (SDG Move). (ม.ป.ป.). *ข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับ SDGs*. <https://www.sdgmove.com/intro-to-sdgs/>
- เอนก เหล่าธรรมทัศน์. (2551). *การเมืองภาคพลเมือง*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). สำนักพิมพ์คณะรัฐมนตรีและราชกิจจานุเบกษา.

ภาษาอังกฤษ

- Allport, G. W. (1935). Attitudes. In Carl Murchison (Ed.), *Handbook of Social Psychology* (pp. 798-844). Clark University Press.
- Bellamy, R. (2014). The Theories and Practices of Citizenship. In R. Bellamy & M. Kennedy-MacFoy (Eds.), *Citizenship: Critical Concepts 4 Volumes* (pp. 1-23). Routledge.
- Dewey, J. (1944). *Democracy and Education: An Introduction to the Philosophy of Education*. Macmillan.
- Finkel, S. E. (2003). Can Democracy be Taught?. *Journal of Democracy*, 14(4), 137-151.
- Finkel, S. E. (2013). *The Impact of Adult Civic Education Programmes in Developing Democracies*. ECONSTOR. <https://www.econstor.eu/handle/10419/80968>
- Gabriel A. & Sidney V. (1963). *The Civic Culture: Political Attitudes in Five Nations*. Princeton University Press.
- Gastil, J. (1994). A Definition and Illustration of Democratic Leadership. *Human Relations*, 47(8), 953-975. <https://doi.org/10.1177/001872679404700805>
- Gutmann, A. (1993). Democracy & Democratic Education. *Studies in Philosophy and Education*, 12, 1-9.
- Held, D. (2006). *Models of Democracy*. Polity.
- Hyman, H. (1959). *Political Socialization; a Study in the Psychology of Political Behavior*. The Free Press.
- Jarvis, P. (1993). *Adult Education and the State: Towards a Politics of Adult Education*. Routledge.
- Jennings, M. K., Stoker, L., & Bowers, J. (2009). Politics Across Generations: Family Transmission Reexamined. *Journal of Politics*, 71(3), 782-799.
- Knowles, M. S. (1984). *The adult Learner : a Neglected Species* / Malcolm Knowles. Gulf.
- Koops, W. (2012). Jean Jacques Rousseau, Modern Developmental Psychology, and Education. *European Journal of Developmental Psychology*, 9(sup1), 46-56.
- Marshall, T.H. (1950). *Citizenship and Social Class*. University Press.

- McGrath, V. (2009). Reviewing the Evidence on How Adult Students Learn: An Examination of Knowles' Model of Andragogy. *The Irish Journal of Adult and Community Education*. 99, 110.
- Mill, J.S. (1955). *On Liberty*. The Great Books Foundation.
- Pratt, D.D. (1993). Andragogy after Twenty-five Years. In Sharan Merriam (Ed.), *Adult Learning Theory: An Update* (pp. 15-25). Jossey-Bass, Publishers.
- Quigley, C.N. & Bahmueller, C., Ed. (1991). *Civitas: A Framework for Civic Education*. Center for Civic Education.
- Richard, G.N. & Barbara, I.S. (1977). Political Socialization. *Annual Review of Sociology*, 3, 209-233.
- Roosevelt, T. (1883, January 26). *The Duties of American Citizenship. Speech Delivered at Buffalo, NY - January 26, 1883*. Oak Ridge Schools. <https://www.ortn.edu/highschool/wp-content/uploads/sites/7/2022/05/The-Duties-of-American-Citizenship-Theodore-Roosevelt-1883.pdf>
- Rousseau, J. (1989). *Emile*. J.M. Dent & Sons.
- Studebaker, J. W., & Williams, C. S. (1936). Education for Democracy: Public Affairs Forums. Bulletin, 1935, No. 17 (pp 9-17). *Office of Education, United States Department of the Interior*. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED542371.pdf>
- Vaughan, G. (2004). Adult Literacy Then and Now: An ALO's Perspective. *Adult Learner: The Irish Journal of Adult and Community Education*, 78, 84.
- Westheimer, J. & Kahne, J. (2004). What Kind of Citizen? The Politics of Educating of Democracy. *American Educational Research Journal*, 41(2), 237-269.
- Wolak, J. (2009). Explaining Change in Party Identification in Adolescence. *Electoral Studies*, 28(4), 573-583.